

POST SCRIPTUM

КАНТАМИНАЦЫІ

1999

I. ЖЭСТ — GESTURE

ГРА ТВОРЧАСЦЬ

1. Культура

* * *

Культура — па-першае, культываныя зямлі, па-другое, культ асобы, а потым — усё астатняе.

* * *

Найпершая задача камерцыйнай культуры — растыражаваць каштоўнае і прадаць яго як мага танней.

* * *

Калі чытаю, слухаю або гляджу выдатны твор, на нейкі момант адчуваю жаданне, каб ён належалаў толькі мне. Вось так і ўзнікаюць таемныя калекцыі і бібліятэкі.

* * *

Культура — гэта веданне дакладнай адлегласці, на якой мусіш вітацца з ворагам.

2. Творчасць

* * *

Шліфоўка, удасканальванне, аздабленне формы пры кволай ідэі выглядае непатрэбшчынаю.

* * *

Прыгажосць мае крышку мінорнае адценне.

* * *

Пакуты творцаў зазвычай беспадстаўныя: мас-таку здаецца, што рэальныя карціны горшыя за ўяўныя, а літаратар перакананы, што яшчэ не напісаў вартага твора.

* * *

Пазбягай дачыненняў з людзьмі нікчэмнымі... Асабліва небяспечны тут — тэлефон, бо чужы голос адразу трапляе ў свядомасць. У пакой, дзе стаіць тэлефонны аппарат, немагчыма засяродзіцца, немагчыма займацца творчасцю.

3. Талент

* * *

У найбяздарнейшага рамесніка ёсць прынамсі адзін прыхільнік. Звычайна на гэтую ролю пагаджается жонка.

* * *

Талент літаратара, як і любы іншы талент, табе дорыць прырода. Асноўная проблема таленавітага

чалавека ў тым, каб наяўнасць таленту яму даравалі людзі.

* * *

Геній стаіць вышэй за ўсялякія канстытуцыі, праграмы і законы, таму дзяржава помсціць генію жорстка і злосна. Калі ўмее — у рамках законаў і канстытуцыяў, а нярэдка і выходзячы за іх.

* * *

Большасць людзей нараджаюцца і застаюцца ў жыцці пасрэднымі, таму старанны, паслухмяны, пасрэдны працаўнік хутчэй знаходзіць прызнанне ў народзе, чым асоба геніальная. Каб зразумець генія, трэба самому нарадзіцца хоць бы таленавітъм.

* * *

Большасць разумных людзей, жывучы ў сталіцах, існуюць і працуюць у правінцыях. Для адных гэтая правінцыя завецца навукаю. Для іншых — рэлігія... Як і кожны, спадзяюся, што з цягам часу на свеце будзе больш творцаў, якія пажадаюць жыць у сталіцы, дзе ўраўнаважана скампануюцца і навука, і мастацтва, і рэлігія, і эротыка. Дзе адзін правінцыйны талент не будзе імкнуцца прынізіць другі талент толькі за тое, што ён з іншай правінцыі, з іншага рэгіёна ці сектара.

* * *

Дзяржава прыўлашчвае заслугі генія, якога паслядоўна, педантычна, скрупулёзна зневажала.

* * *

Улада — гэта яшчэ і захоп чужых здольнасцяў і ведаў.

* * *

Не наракай на фартуну. Лёс прапануе шмат магчымасцяў і людзям бяздарным, яны проста не заўважаюць і не скарыстоўваюць іх. Злавіць шчасце можна толькі таленавітай рукою.

* * *

Ленавацца не менш складана, чым працаваць. Працуеш па агульнапрынятых правілах і адпачываеш па правілах, а лянуешся — па сваіх жаданнях. Таленавітых лайдакоў гэтаксама мала, як і здольных працаўнікоў. Пра гэта сведчыць і колькасць баек, казак, раманаў, песень пра людзей лянівых.

* * *

Геніяльнае не падробіш... Сказаў Вавенарг. Так. Ніхто і не спрабуе падрабляць геніяльнае. Падрабляюць творы, падрабляюць прадукцыю геніяльных працэсаў, а яна хоць і адбівае ў сабе, як лястэрка, постаць генія, сама, у сутнасці, геніяльнай рэччу не з'яўляецца.

* * *

Галоўнае ў творчасці — наладжванне працэсу, а не канчатковы прадукт.

* * *

Калі табе перасталі зайдросціць, значыць, ты згубіў талент.

* * *

Фальшывыя манеты ходзяць з-за недахопу са-
праўдных грошай у таленавітых людзей.

* * *

У пасрэдных людзей ёсць патаемны пароль:
преч заслугі. І калі ты хоць на крок выйдзеш напе-
рад, дык адразу пачуеш за спінаю абрáзы і знявагі,
якія выканае хор пасрэднасцяў.

* * *

Ад кожнага — па здольнасцях, кожнаму — па
запатрабаваннях. Існуе і такая схема пабудовы
грамадства. Але чым большыя здольнасці, тым
меншыя запатрабаванні, і наадварот.

* * *

Дзень — маленъкае люстэрка, у якім адбіваецца
ўсё жыццё. У геніяльнага чалавека не бывае бяз-
дарных дзён. Ёсць у яго сумныя хвіліны, вясёлыя
імгненні, трагічныя тыдні, а бяздарных дзён няма.
Таму дастаткова чалавеку таленавітаму апісаць ад-
ну сустрэчу з геніем, каб ты зразумеў і ўбачыў
вельч выбітнай асобы.

4. Слава

* * *

Той, хто імкнуўся да вядомасці, багацця і славы,
а ў выніку не займеў іх, ніколі не выкліча спачуван-
ня. Наадварот, з такіх няздараў здзекуюцца і
насміхаюцца найбольыш.

* * *

Пра добры твор гаворыць нямнога людзей,
але — доўга.

* * *

Нячаста, але сустракаюцца асобы настолькі са-
мадастатковыя, што іх не цікавіць прызнанне і
слава, ім не патрэбныя ацэнкі і адзнакі іншых, іх
не абыходзяць чужбы меркаванні пра ўласныя па-
водзіны. Хацеў бы я быць такім, незалежным ва-
ўсім. А ў мяне атрымліваецца толькі ў камернай
творчасці.

* * *

Каб цябе пачулі і слухалі, гавары тое, што людзі
прагнуць пачуць.

* * *

Вядомасць дасягаецца толькі праз кепскую рэ-
путацыю.

* * *

Вышыня сённяшняга трывумfu сведчыць пра
глыбіню заўтрашняга падзення.

* * *

Папулярнасць — гэта перш-наперш пасрэд-
насць, а пасрэднасць — гэта ўчарашняя вядо-
масць.

* * *

Мода — найвялікшы вораг папулярнасці, бо мода змяняецца з кожным сезонам.

* * *

Апранахі блазнаў і каралёў аднолькава зіхоткія.
Зусім не прынцыпова тое, што ў аднаго золата са-
прайднае, а ў другога — штучнае, бо слова каралёў
і блазнаў здатныя выклікаць адно ўсмешку.

* * *

Няўжо слава прыйдзе тады, калі ты канчаткова
страціш гонар?

* * *

Слава кампануе свае калажы такім чынам, што ў
адзін тэлевізійны кампот трапляюць зусім розныя
асобы: генералы і шарлатаны, міністры і фігляры,
мільянеры і спевакі. Табе застаецца толькі выкі-
нуць злучнік, замяніўшы яго на дэфіс, і зрабіць вы-
снову. Генерал-шарлатан, міністр-фігляр, спявак-
мільянер — вось яны, абраннікі народнай славы.
Мае рацыю Шапенгаўэр, калі піша... Слава сярод
сучаснікаў нячаста ператвараецца ў трывалую па-
смяротную славу.

5. Літаратура

* * *

Эгаістычны літаратар мусіць адмаўляцца ад ра-
мяства, бо ягоная патрэба — падабацца сабе, а не
суцяшаць і забаўляць іншых, чужых, натоўп, як гэ-
та робяць прафесійныя белетрысты.

* * *

Пісьменнік-ліслівец-прафесіянал выдатна ведае, што ніводны з тыранаў не адмовіўся ад сваіх літаратурных партрэтаў, аўтабіяграфіяў і хвалебных гімнаў. З гэтага прафесіянал і жывіцца.

* * *

Літаратура будуецца яшчэ і на страху, што незанятаваныя думкі знікнутць.

* * *

Экстремальны літаратурны твор — кароткая, блытаная перадсмяротная запіска.

* * *

Шмат каму з літаратарай асноваю для ацэнкі напісанага служаць: па-першае, колькасць выкладзеных на паперы знакаў, што прыраўноўваюцца да грошовых адзінак; па-другое, колькасць асобнікаў надрукаванай кнігі, што істотна ўпłyвае на заробак. Асуджаць і папракаць за такі падыход да літаратурнай працы нельга. Наадварот, такія паводзіны літаратара трэба хваліць на кожным скрыжаванні. Толькі мне да душы іншыя крытэрыі... Люблю наяўнасць у тэксце нечаканых і парадаксальных думак і развагаў, шаную лапідарнасць і нешматслоўнасць, паважаю някідкую прыхаваную сувязь з творамі вялікіх папярэднікаў і радуюся амаральнасці аўтара, амаральнасці з пункту гледжання масавай свядомасці.

* * *

Чытача можна падмануць толькі адзін раз, а по-
тым даводзіцца мяняць псеўданім.

* * *

Нечаканая канцоўка навелы заўсёды лжывая.

* * *

Калі табе кажуць: «А я ведаю, пра што будзе
тваё наступнае апавяданне...», ты абавязкова да-
пытайся пра здагадкі і версіі, каб не напісаць
чужога.

* * *

Вавенарг сцвярджаў, што людзі разумныя не
пішуць і не чытаюць раманаў, бо дастаткова чала-
веку адчуць, што ўяўная веліч хавае за небыліцамі
звычайную хлусню, як яго ахоплівае гідлівасць, та-
му раманы і не перачытваюцца. Выдатнае назіран-
не. Толькі мне не давялося сустрэць ніводнага ра-
зумнага, які б не прачытаў пару-тройку бульвар-
ных раманаў. Усе не без грахоў. Мяркую, спадар
Люк дэ Клап'е дэ Вавенарг таксама пачытваў рама-
ны. Таму і скажу наступнае... Разумны чалавек ад-
маўляеца чытаць раманы.

* * *

Нішто так хутка не псуе рэпутацыю літаратара,
як праўдзівыя выказванні пра суайчыннікаў і су-
пляменнікаў.

* * *

Лепей не спрачацца пра якасці мясцінаў, у якіх не быў, і пра вартасці звычаяў, якіх не бачыў. Кожны з нас і так шмат дзе пабываў і многае паглядзеў, каб цікава расказаць.

* * *

Не варта чакаць удзячнасці за пахвальбу. Ведаючы пра гэта, крытыкуй, іранізуй, кажы праўду і галоўнае — не бойся, што ў адказ атрымаеш жорсткія слова, а тым больш дзеянні.

* * *

«Кожная думка новая, — заўважыў Вавенарг, — калі чалавек выказвае яе на свой лад...» Удакладню: на сваёй мове і ў новай маладой краіне...

* * *

У адным слове ісціны не менш, чым у разгорнутым сказе. Але большасць літаратарапаў усё адно імкнуцца акрэсліваць ісціну менавіта сказамі, а не словамі.

* * *

Афарызм — арыстакратычна форма.

* * *

Пішучы ў газету, ні на імгненне не забывай, што рэфарматарам, патрыётам, рэвалюцыянерам салодка жывеца толькі на старонках гістарычных энцыклапедыяў.

* * *

Трэба быць поўным ідыётам, каб пісаць не дзеля заробку. І дзевяноста дзевяць літаратаў з кожнай сотні паслухмяна графаманіяць дзеля грошы-каў. А табе, каб паважаць сябе, варта заставацца круглым пісьменнікам і паціху занатоўваць сякія-такія думкі дзеля сяброў і ўласнага задавальнення. Заставайся адным з сотні.

* * *

Літаратура — працэс маральнага рэфармавання.

* * *

Надыходзяць і такія часы, калі нават звычайнаму літаратуру нічога не застаецца, як пісаць таемны дзённік.

* * *

Паэту цяжка сказаць нешта такое, што да яго не гаварылі, таму і стварае паэт новую мову.

* * *

Грэгерыі — жарты, якія робяць выгляд, што яны афарызымы.

* * *

Пісаць — азначае перакладаць уласныя ўражанні на агульнавядомую мову, а чытаць — азначае вяртаць з агульнага ў асабістасе.

* * *

Афарызм — ангельскі жарт, вымаўлены з французскім акцэнтам і нямецкай стараннасцю.

* * *

Цяжка ўявіць, што адбылося б з чалавекам, каб ён жыў у дзяржаве, населенай літаратурнымі героямі... Піша Джозэф Адысон. Але... Кожны пісьменнік шмат часу бавіць менавіта ў такіх дзяржавах і не шкадуе, бо літаратурныя імперыі лепшыя за рэальнія, іх можна пакінуць у адно імгненне.

* * *

Раман — жанр хлуслівы, калі ён апісвае страсці дзеля іх саміх, не адшукваючы пры гэтым ніякіх карысных, з пункту гледжання маралі, высноў. Няма нічога больш простага, чым апісваць страсці. Для гэтага дастаткова нарадзіцца крышку шакалам, крышку грыфонам і крышку пантэраю... Так пісаў у сваім «Вершы I» Латрэмон. Не ведаю, як калегам, а мне гэтая развага даспадобы. Бульварнае чытво пішацца людзьмі драпежнымі, хцівымі,тымі, хто мае сэрца шакала. Я гэта ведаю.

* * *

Паэзія, якая абмяркоўвае неабходныя ісціны, не такая чароўная, як паэзія, што іх не абмяркоўвае... Заўважыў Латрэмон. Бяспрэчна, лірыка складае сутнасць паэзіі. Верш пра зменлівую прыроду, пра жабку, што скочыла ў стары стаў, спалохаўшыся кроکаў паэта, мне бліжэй, чым рэвалюцыйны пошчак барабанных радкоў. Паэзія, як жывапіс і музыка, не ведае, што такое ДОБРА і КЕПСКА, яна знаходзіцца ў той частцы свядо-

масці, дзе яшчэ не існуе падзелу на добро і зло. Найлепшыя мастакі, паэты, музыкі — дзецы. Магу паўтарыць гэтую сентэнцыю тройчы, ведаочы яе двухсэнсоўнасць.

* * *

Кніжныя прылаўкі асяляпляюць чароўнасцю безлічы гнусных раманаў. Бачыць Бог, здаецца часам, што лепей забіць кнігу і ўратаваць чалавека, які губіць сябе за 100 су... Больш за стагоддзе мінула ад назірання, зробленага Латрэмонам, а кнігарні дагэтуль асяляпляюць пакупнікоў бліскучымі во-кладкамі гнусных раманаў. Так і не знайшлося ў свеце Давіда, які здатны забіць кніжнага Галіяфа. Гнусны чытач мусіць мець свой гнусны раман, накрапаны гнусным белетрыстам. Нашто так перажываць? Калі я думаю пра кнігу, дык не пра раман, а пра танюткі просты дадатак да тоўстага дзяржаўнага падручніка, які можа дапамагчы звычайнаму вучню ў двубоі з настаўнікам.

* * *

Лепей адразу запісаць сваё меркаванне, чым прылюдна яго выказаць. Спакайней жыць літаратарам, чым дасціпнікам. Вядома, цяжка стрымлівацца, бо думка нараджаеца ў роце, а не на дзюбцы алоўка.

* * *

Ёсць літаратары, якія свядома вярэдзяць свае найчарнейшыя ўспаміны, занатоўваюць гідкія сны ды брыдотныя фантазіі. Героі такой творчасці атрымліваюцца найбліжэйшыя да народа. Ты можаш асуздзіць творы падобнага кшталту, а можаш іх выкарыстаць — апрацаваць, як апрацоўваеца фальклор.

* * *

Не спяшайся з перакладам уласных твораў на іншыя мовы, бо гэта не ідзе на карысць тваёй сям'і, тваёй дзяржаве і тваёй нацыі. Неперакладзенае, ненадрукаванае, нявыказанае — трymае ў жыцці.

* * *

Лепшае пішы на пяску.

6. Слова

* * *

Жывёла гаворыць выключна на роднай мове.

* * *

Подпісы пад здымкамі, як і надпісы на фотаздымках, могуць не толькі графічна, але і сутнасна змяніць фотавыяву. Напішы на твары чалавека слова «раб» ці «кароль», накрэмзай выразную харктарыстыку персанажа і пабачыш змену.

* * *

Злы гаворыць трапна.

7. Кніга

* * *

Кожная кніга, выпраўляючыся ў свет, рызыкуе сутыкнущца з неразуменнем і непрыманнем. Яна, як карабель, плыве ў чужы свет, акрыленая спадзяваннем на зычлівую і сяброўскую сустрэ-

чу. Але, робячы кніжкі, узбройвай іх усімі вядомымі табе сродкамі, бо ворагаў заўсёды болей, чым сяброў.

* * *

Загнаная ў кут жывёла можа зрэагаваць рэфлексам падманнай смерці. Падобнае адбываецца з літаратарам у таталітарнай краіне. Ён знішчае сваё прозвішча, кнігі выходзяць ананімна. І як падчас падманнай смерці жывёла знаходзіцца ў экстрэмальнай напружанасці, так і ананімны твор канцэнтруе ў сабе максімум інтэлектуальнага спраціву.

* * *

Грэшнікі, забойцы, тыраны знаходзяць месца ў памяці чалавечства значна лягчэй за паслухмяных, сціплых і святых людзей. Зазірні ў падручнік гісторый.

* * *

Наколькі штодзённая газета дыялектычная, настолькі кніга метафізічная.

* * *

Добрая кнігі робяцца з кніг, а кепскія — з газет, з часопісаў, з тэлевізіі і Інтэрнета.

* * *

Самыя супярэчлівыя кнігі — зборнікі афарызмаў.

* * *

Людзі непасрэдныя могуць быць разважлівымі ў меру сваёй здатнасці, і аўтары невялікіх кніжак — таксама. Гаварыў Вавенарг, пэўна, працягваючы думку Эклезіяста. Не складай шмат кніжак. А таму, запісваючы і складаючы развагі ў кніжку, кампана-ваць твор варта як мага шчыльней.

* * *

Энцыклапедыі — могільнікі інфармацыі. Чыта-еш і спатыкаешся аб даты смерцяў і нараджэнняў.

* * *

У букіністичных крамах гуртуюцца недачытана-ныя кнігі.

* * *

Як чалавек нараджае чалавека, як дрэва спараджае дрэва, так і з кнігі выходзіць кніга.

* * *

Ёсць два стаўленні да кнігі: прачытаў і перадаў другому, прачытаў і выкінуў. Мне падабаецца трэці варыянт: прачытаў і перачытаў.

* * *

Зазвычай пісьменнік і чытач залічваюцца ў асноўныя творцы кнігі. Калі зірнуць крышку шырэй, дык у сутворцы трапяць і мастакі, і рэдактары, і друкары, і гандляры, а яшчэ — чытачовы знаёмыя, вучні і сябры — усе, з кім будзе падзеленая думка наконт прачытанага. Калі ж рассунуць часавыя па-

раметры, дык вакол кнігі ўзникнуць постаці крытыкаў і перакладчыкаў, а за імі, сярод натоўпу спажыўцоў, можна разгледзець і чытача-літаратара. Таго, хто не толькі прачытае тэкст і выкажацца на-конт ягоных вартасцей, але і выбера найлепшае і перапіша наноў дзеля наступніка. Таму не памылюся, назваўшы асноўным творцам кнігі чытача-літаратара, які здатны надрукаваць і распаўсюдзіць уласны твор дзеля вядомых і невядомых сяброў.

* * *

Паміж чытачом і кнігай заўсёды ўпрыгожваюцца гандляры з калекцыянерамі.

* * *

Энцыклапедыя і газета — дзве скрайнасці. Але, калі ўважліва паглядзеце, заўважаеш: энцыклапедыя на дзевяноста працэнтаў складзеная са старой газетнай інфармацыі, а ў газете дзевяноста працэнтаў інфармацыі ўзятыя з энцыклапедый і прададзеныя за навіны.

* * *

Кнігу перачытваюць, газету праглядаюць.

* * *

Пісьменнік — толькі той, хто кожную кніжку ператворыць у запісную.

* * *

Мінулае заўсёды бруднае, як дэтэктывы раман, а будучыня з большага падманная, як фантастычная аповесць.

* * *

Існуюць кнігі як формы раскошы. Сталеючы, я ўсё больш аддаю перавагу такім выданням.

* * *

У словазлучэнні «збор твораў» чуюцца два першыя ўдары пахавальнага звону.

* * *

Зборнік паэта, які складае вершы без любові, трыкроць лепшы за кніжку імітатара любові, але яшчэ горш выглядае брашурка з эсэістыкай, дзе прафануюцца веды і густ.

* * *

Збіраешся пачытаць і заўважаеш: бярэш не самую разумную кнігу, пераглядаеш не лепшыя ста-ронкі, наогул, жывеш няправільна.

* * *

Ёсць кнігі, якія не трэба вяртаць, нават калі табе давялося доўга выпрошаць і абяцаць, што заўтра абавязкова вернеш. Па такія кнігі гаспадар сам мусіць прыйсці, чым і давядзе, што яму кніга патрэбна больш.

* * *

Можаш уласны досвед парайонаць са зместам кнігі, а зробленыя высновы — з каментаром. Можаш рабіць і наадварот: змястоўныя кнігі залічваць вялікім досведом.

* * *

Тэлефонны даведнік — пранумараваная безабароннасць.

8. Мастацтва

* * *

Ці бывае на фотаздымках будучыня? Рыторыка. Але ж вочы сфатаграфаваных істот углядаюцца менавіта ў будучыню.

* * *

Вельмі часта ты ходзіш на могілкі з адной мэтую — паразглядаць фотапартрэты.

* * *

Фота — доўгі, сапраўдны, незавершаны час.

* * *

Самае выбуховае, экспрэсійнае, дынамічнае фота ўсё адно меланхалічнае.

* * *

Найгоршая памылка чалавецтва ў дачыненні да фотавывіявы — выкарыстанне апошняй як доказу рэальнасці той ці іншай падзеі. А ці існавала пачвара Нэсі ў Лахнескім возеры? Не. Але ж фотакартку земнаводнага з маленечкай галавою і доўгай шыяю бачылі ці не ўсе. Фота — ускосны доказ, як і галасы на магнітрафонных стужках, як малюнкі, як паказанні сведак, як група крыві.

* * *

Тэлевізію і кіно глядзяць, а фота бачаць і раз-
глядываюць.

* * *

Фотакарткі смяротныя, як і ўсё на свеце. Зрэшты,
чаго можна патрабаваць ад адлюстравання?
Ведаю адзін жорсткі варыянт: прыходзіць Чорны
чалавек, ірве здымкі і б'е люстэрка.

* * *

На думку Вавенарга, філасофія не менш паду-
ладная модзе, чым вопратка і музыка, архітэктура
дый іншае. Вока чапляеца за слова «архітэкту-
ра», і ўзнікае жаданне крышку падрэдагаваць
дэфініцыю... Філасофія, як і архітэктура, падпа-
радкоўваеца стылю.

* * *

Малюючы дакладны аўтапартрэт, можна ства-
рыць вобраз, не падобны да сябе.

* * *

Творчасць — барацьба з самагубствам.

* * *

Танцы — вельмі эратычны занятак. Танцы —
прэлюдыя палацога акта. Танцы — рэпетыцыя
блізкасці.

* * *

Танец — найлепшы зводнік.

* * *

«Самае пікантнае для эратычнай юрлівай фантазіі, — лічыць нямецкі мараліст Эдуард Фукс, разважаючы пра канкан, — гэта калі жанчына са слодычным захапленнем дэкальтуеца на вачах у свайго партнёра зверху і данізу, калі яна ў парыве шаленства цалкам агаляеца перад ім, нібыта кажучы пра сваю адданасць бессаромнымі жэстамі, якія больш ясныя за ўсе слова...»

Танец, як кампазіцыйя жэстаў, з'явіўся значна раней за слова. Таму ён больш прыродны, раскрыты, аголены. Спачатку быў жэст, потым быў танец, потым было слова, і слова было Бог.

Чалавек гаварыць не толькі словамі.

Чалавечася цела можа гаварыць жэстамі, бо яны дамінуюць у палавым дыялогу. І пацвердзіць тое можа факт з гісторыі канкана.

* * *

У кіно ёсць вялікая перавага над шмат якімі відамі мастацтва: у цёмнай зале вельмі цяжка ўбачыць чырвоныя ад сораму вушки. Не ведаю, як ты, а я даволі часта чырванеў за бессаромныя ўчынкі экранных герояў. І саромеўся не аголенасці ды эротыкі, хоць было і такое, а падманаў і хлусні, сведкам якіх апынуўся не з уласнай волі.

* * *

Здатнасць мастака да пераўясабленняў і вызначае працягласць творчага жыцця.

* * *

Выбухі, пажары, руйнаванне — знаходкі для кінавытворцаў.

* * *

Някепска глядзяцца на экране пахаванні, хаўтуры і іншыя ўрачыстасці, асабліва калі яны з часам страчаюць ідэалагічную афарбоўку.

* * *

Непрыстойныя жэсты выглядаюць на кінаэкране занадта тэатральна, але трапляюць у лік набыткаў праз сваю прыродную яскравасць ды эратычнасць.

* * *

Вельмі кепска глядзяцца на экране інваліды, бо ўвесь час уznікае сумнеў: а ці сапраўды ён сляпы, а ці сапраўды ў яго няма нагі, а можа ён яе ўдала схаваў, каб нас падмануць?

* * *

Фота вынайшлі не мастакі і не навукоўцы, а алхімікі. Фотаздымак — двухмерная праекцыя філасофскага каменя.

* * *

Ні адзін па-сапраўднаму выбітны чалавек ніколі не забіваў часу на складанне баек... Сказаў Вавенарг, забыўшыся пра Эзопа.

* * *

Найбольш карысныя тыя парады, якімі лёгка кіравацца... Думка Вавенарга перагукаецца з выказваннем Скаварады... Цяжкае, яно і непатрэбнае.

II. НУЛЬ – ZERO *ПРА НАВУКУ*

1. Розум

* * *

Розум прымушае нас верыць у тое, у што мы не можам паверыць з-за абмежаванасці нашых пачуццяў. У бясконцасць свету, напрыклад.

* * *

Калі гаворыш разумнае, цябе амаль не чуюць. Чым болей прамаўляеш значных рэчаў, тым меней маеш уважлівых слухачоў. У глупства найвялікшыя шанцы займець слухачоў і авалодаць аўдыторыяй. Паспрабуй на людзях забрахаць пасабачы і пераканаешся.

* * *

Праўды не саромеецца вар’ят.

* * *

Паміж поўным ідыётам і вельмі разумным чалавекам менш розніцы, чым паміж мёртвым і жывым.

* * *

Здзіўляе адназначнае імкненне чалавека наблізіцца, каб зразумець; хоць у большасці выпадкаў трэба наадварот зрабіць крок назад.

* * *

Калі ты разумны, цябе досыць проста папракнуць за бессардэчнасць і маладухоўнасць.

* * *

Розум — гэта ўменне выходзіць з дурных акаличнасцяў.

* * *

Калі з табою пагадзіліся, гэта не азначае наяўнасці разумнага паплечніка.

* * *

Разумнага немагчыма пакрыўдзіць; крыўдуеш роўна настолькі, наколькі пачуцці пераўзыходзяць розум.

* * *

Не заўсёды можаш сабе дазволіць раскошу — быць разумным.

* * *

На думку Платона, Дыяген — гэта звар'яцэлы Сакрат. Удакладню... Дыяген — Сакрат, які не гаворыць, а брэша. Зрэшты, галоўнае, што Дыяген з'яўляецца Сакратам, а якім — справа іншая.

* * *

Сіла разуму, відавочна, большая ў тых, хто яе ўсведамляе, чым у тых, хто пра яе не ведае... Так напісаў Латрэамон.

Пагадзіцца з такой тэзаю лёгка. Паводле маіх перакананняў, чалавек таму і жыве на свеце даўжэй за астатніх, бо разумнейшы. І вынайдніцтва Бога, і трактоўка Бога як разумнай субстанцыі, і бессмяротнасць души паводле Платона — усё гэта досыць роўна кладзеца. Ў пераканаўчы рад папярэдняй тэзы. Але мне хцелася намаляваць адзін эпізод з уласнага жыцця, каб яшчэ раз засведчыць дакладнасць думкі Латрэамона.

Раніцай, з стрыечным братам Анатолем, мы ішлі на заняткі, я — у вучэльню, а ён — у інстытут. Замест прабежак мы рабілі праходкі. Хуткімі крокамі праходзілі восем тралейбусных прыпынкаў. І вось за адну раніцу мы пабачылі дзесяць раздущаных на дарозе катоў. Тыдзень не было апетыту. І ўсё жыццё мяне пераследуе думка пра неразумнасць і жорсткасць прыроды, пра яе сляпую самаахвярнасць. Таму ўсе ваенныя канфлікты я адношу да стыхійных бедстваў і ненавіджу выраз «ваеннае мастацтва». Уласна разум не можа быць скіраваны на вайну, разум скіроўваецца ў супрацьлеглы бок, на пазбяганне вайны. Кіравацца ў ваеннае пекла можа толькі псіхічна хворы, маньяк, цалкам неразумны чалавек. І таму ў сістэме агульнай адукцыі неабходна аддаваць перавагу ў вывучэнні спадчыны людзей разумных, якія ўсведамлялі і ведалі сілу свайго таленту і разуму, а гісторыю пра дзеянні маньякаў, гвалтаўнікоў, тыранаў неабходна калі не цалкам скасаваць, дык значна падкарараціць і перанесці ў лекарскія падручнікі пра псіхічныя расстройствы і адхіленні.

* * *

Калі Франсуа дэ Ларошфуко разважае пра пашырэнне разуму да межаў магчымага, міжвольна ўзнікаюць думкі пра вар'яцтва.

* * *

Калі нестасе ведаў, каб размаўляць і падтрымліваць разумныя адносіны, тады звяртаюцца па дапамогу да спіртнога, тытунню, кавы і гарбаты.

* * *

Любоў — з'ява суб'ектыўная, цъмяная, жаноцкая і сляпая, а вось павага — аб'ектыўная, мужчынская реч, яна асветленая тваімі развагамі і розумам.

* * *

Як вока бачыць знешнjeе святло, а вуха чуе навакольныя гукі, так разум рэагуе на свет духоўны.

* * *

Разумных, а тым больш духоўных, зусім мала.

* * *

Агрэсіўнасць ідзе ад неразумнасці. Але не кажы, што ад разуму паходзяць падман і хітрасць, бо яны вынікаюць гэтаксама з неразумнасці. Разумнасць — гэта спакой.

2. Цывілізацыі

* * *

Гісторыя — гэта не толькі біяграфіі вялікіх асабаў, але і біяграфіі вялікіх стыляў, культур, цывілізацый.

3. Прыврода

* * *

У прыгажосці кветкі ты можаш заўважыць і ўласную непараўнальнасць.

* * *

Калі вымаўляю «прырода», уяўляеца краявід з высокімі зялёнымі дрэвамі.

4. Чалавек

* * *

Ад адной толькі думкі пра мясакамбінат можна моцна пачырванець за тое, што ты — чалавек.

* * *

Працягласць жыцця шмат у чым залежыць ад інтэлекту. Вар'яты доўга не жывуць. Дурні хутка старэюць.

* * *

Каб звацца чалавекам, трэба няшмат: дастатковая навучыцца адрозніваць велічнае ад мізэрнага.

* * *

Усе ведаюць... Чалавек шчаслівы толькі на сваім месцы. А хто падкажа, як знайсці і — галоўнае — займець запаветнае месца?

* * *

Чужога болю, пра які разважаюць падманшчыкі ад дабрачыннасці, у прыродзе не існуе.

* * *

У чалавека толькі тры сапраўдныя ворагі: вар’яцтва, бяssonне і голад.

* * *

Чалавек малюе адно сябе, таму тыгры атрымліваюцца маленькія, а мурашы — вялікія.

* * *

Мазахістаў болей, чым садыстаў. Доказ гэта-му — вынікі дэмакратычных выбараў: дыктатараў абіраюць свядома.

* * *

Чалавек — істота неразумная... Чым даўжэй жывеш, тым болей пераконваешся ў падобных бальнайнасцях.

* * *

Малы чалавек сумуе па сваёй зямлі... Прачы-таўшы такое, нельга не ўбачыць у сабе «малога чалавека».

* * *

Складанне перспектыўных планаў, як і любоў да пісання ўспамінаў, — занятак чалавечы.

* * *

У кожнага чалавека ёсць свая цана, але існуюць людзі бясцэнныя — геніі і жабракі.

* * *

Задумвацца, вось што цяжка. Знайдзеца няшмат людзей, здатных на такую, здаецца, просценъскую справу. Значна лягчэй услухоўвацца, прынохвацца, хадзіць — дзейнічаць. Большаясь людзей наогул не можа сядзець спакойна, яны ці то пастукваюць пальцамі па стале, ці то качаюць шарыкі з хлебнага мякішу. Іхныя очы і вушы настярожаныя, пільныя, як у жывёлы. Не памылішся, скажаўшы, што жывапіс і музыку ўспрымае нават котка, а вось задумвацца мόжа толькі чалавек і зусім не кожны.

* * *

Ёсць асобы, якія падпарадковалі свой разум вонку, — жывапісцы, ёсць асобы, якія ставяць найвышэй гук, — музыкі, а трагляюцца і такія, што найперш шануюць пахі, — парфумеры. З лупатых, вушатых, насатых, рукатых ды языкатых складаецца большасць чалавецтва.

5. Асоба

* * *

Палітык, як і ўся палітычная дзейнасць, не можа быць вытанчаным. Да такой высновы прыходзіш,

разглядаючы газетныя і тэлевізійныя твары генсекаў, прэзідэнтаў, правадыроў і тыранаў.

* * *

Сапраўдны ўладар не байцца сваіх падданых і не чакае ад іх нічога кепскага... Сказаў Вавенарг. Шкада, што французскі мараліст не ўдакладніў: у рэальнасці такіх сапраўдных уладароў не існуе.

* * *

Адсутнасць альбо недахоп гонару, самасці, ягамосці ў кіраўніка дзяржавы вядзе да гнуснае заганы — да млявасці. Праз тую млявасць уладара вянэ, чэзне, марнее ўся дзяржаўнасць цалкам.

* * *

Так, Людовік XIV — выбітны кароль, я ў захапленні ад яго, але не хацеў бы нарадзіцца сярод ягоных падданых... Вавенарг так сказаў толькі пра аднаго з каралёў, а я ўпэўнены: так гавораць пра ўсіх вялікіх уладароў, што адышлі, і думаюць пра тых, хто жыве і кіруе.

* * *

Агульнапрынятая нормы і перакананні змяніюцца значна хутчэй за асабістыя.

* * *

Як уражанне ад уласнага голасу не супадае з пачутым іншымі, так і меркаванні пра цябе не супадаюць з самаацэнкамі.

* * *

У тэксты ўчытвайся, у музыку ўслухоўвайся,
у малюнкі ўглядайся... Так нарэшце зможаш паба-
чыць, пачуць і зразумець самога сябе.

* * *

Літаратар не ведае сваіх чытачоў, як мастак не-
знаёмы са сваімі гледачамі, а музыка — са слухачамі.
Так можна адказаць на пытаныне Франсуа дэ Ларошфуко: «Чаму мы запамінаем з усімі драбніцамі
тое, што з намі здарылася, але не здатныя за-
помніць, колькі разоў мы распавядалі пра гэта ад-
ной і той жа асобе?»

* * *

Навучыся адрозніваць тых, хто ўладкоўваецца ў
мяккім фатэлі, і тых, хто сядзе на мулкі зэдлік.

* * *

Лепей цалкам сур'ёзна хваліць сябе, чым жар-
там ставіць на катурны ідыёта.

6. Паводзіны

* * *

У наш час воля да ўлады сканчаецца пісаннем
папяровых законаў і ўдзелам у тэлешоу.

* * *

Калі прачытаеш, што «менавіта палітыкі — са-
праўдныя філосафы», жаданне быць філосафам вы-
параецца. Лепей заставаецца вясёлым літаратарам.

* * *

Я пагадзіўся б жыць пад прыгнётам тырана пры ўмове, што буду залежны толькі ад яго прымхаў і свабодны ад дэспатызму моды, звычак, забабонаў; законнасць — найлепшая форма рабства... Так разважае Вавенарг. Але тыран таму і тыран, што не зважае ні на якія законы.

* * *

Ці супярэчыць разуму і справядлівасці любоў да самога сябе?.. Пытаецца Вавенарг. Для мяне, разумнага эгаіста, адказ вядомы. Любоў да самога сябе не супярэчыць разуму і справядлівасці. І чаму нам так хочацца, каб сябелюбства заўсёды лічылася заганаю? Працягвае Вавенарг. Па-першае, не ўсім нам, а па-другое, не заўсёды. І доказ таму — два папярэднія пытанні Люка дэ Клап'е дэ Вавенарга.

* * *

Задумваючы рызыкоўную справу, сто адзінаццаць разоў падумай пра самога сябе і — рызыкуй.

* * *

Калі думаеш пра сябе, прыходзіш да высновы: нельга быць выбітным штохвіліны. А вось аналізуючы лёсі і біяграфіі выдатных творцаў, пераконваешся: выдатным можна быць заўсёды і ва ўсім. Дыяген Сінопскі выдатны нават тым, што жыў у бочцы.

* * *

Каб перастаць зайдзросціць, лічы сябе не горшым за іншых, а лепшым.

* * *

Павага іншых людзей залежыць ад стаўлення да самога сябе. Ніхто не будзе цаніць чалавека, які сам сябе нізка ставіць.

* * *

Эгаістычныя паводзіны — пошук спакою.

* * *

«На мой век хопіць...» — запэўнівае маладасведчаны эгацэнтрыст і — памыляеца.

* * *

Супрацьстаяць сабе можаш толькі сам. Пазбегнуць такога ваяўнічага стану лёгка: адмоўся ад цяжкай хады.

* * *

Не адказвай на пытанне раней, чым яго пачуў.

* * *

Не думай пра ўласныя здольнасці, бо нават гэтym прыніжаеш апанентаў.

* * *

Як найхутчэй вырашай пабытовыя дробязі, з іх складаецца чалавечы апакаліпсіц.

* * *

Выкідаеш кніжку на сметнік? Памятай, яшчэ пашкадуеш, але не спыняйся і выкідай. Замахнуўся нажом? Бі насмерць.

* * *

Парада зневажае суразмоўцу. Настаўнік заўсёды прыніжае вучня. Каб пазбегнуць помсты за знявагі і прыніжэнні, давай парады сабе.

* * *

Выслушай параду, але не спяшайся яе выконваць, пачакай нагоды.

* * *

Саромеца ўласных геніталіяў такое ж глупства, як і ганарыца іх формамі і памерамі. Але ганарыца ўсё ж лепей, чым саромеца.

* * *

Калі не знайдзеш добра га занятку, цябе захопіць што-небудзь кепскае. А як не будзеш займачца разумнымі рэчамі — свядомасць апануюць заганнія думкі.

* * *

Калі табе не падабаюцца паводзіны лысага, па-
хвалі ягоныя валасы, што пакінулі неразумную
галаву.

* * *

Справакаваць дурнога чалавека на брахню до-
сыць лёгка, дастаткова назваць яго вар'ятам.

* * *

Сапраўдны сацыяліст той, хто не хоча мяніць
свой сацыяльны статус.

* * *

Нацыяналіст — гэта гісторык, які стварае ра-
мантычнае мінулае нацыі.

* * *

Кароль жыве ў кожным чалавеку; кепска толькі,
што большасці каралёў не хапае служак.

* * *

Паміж смеласцю і безразважнасцю няма
мяжы.

* * *

Аскетызм паходзіць не ад сквапнасці, а ад шчо-
драсці.

* * *

Тэарыст уваходзіць у вечнасць праз асяп-
ляльную яркасць аднаго імгнення.

* * *

Экстрэмізм — шлях лайдакоў.

* * *

Караля робіць світа. Або суседняя дзяржава.

* * *

Калі ты дамовішся з сабою, ёсць надзея, што па-
разумеешся з іншымі.

* * *

Трэба рабіць непатрэбнае.

* * *

Як гэта зноў навучыцца спакойна чакаць?

* * *

Чым болей жаданняў, тым больш прыніжэнняў.

* * *

Паразумення не дасягнеш прымусам.

* * *

Запросяць — пагаджайся.

* * *

Майстры працуоць у майстэрнях, бо майстэрства — найперш служба.

* * *

Выказваць недавер — глупіства, лепши выкажы давер.

* * *

Не разумееш — не асуджай.

* * *

Каб перамовы мелі поспех, табе давядзеца ах-ярываць інтарэсамі хаўруsnікаў.

* * *

Усяляк абстрактную параду варта ператварыць у параду самому сабе, каб убачыць яе сапраўдныя вартасці.

* * *

Змена паводзінаў — найцяжэйшае з мастацтваў.

* * *

Не бывае больш сумнага занятку, чым імітацыя весялосці. Спачувай блазнам.

* * *

Чытачы лёгка падзяляюцца на садыстаў і ма-захістаў. Садысты чытаюць Захер-Мазоха, а ма-захісты — маркіза дэ Сада.

* * *

Рабы служаць гаспадарам, а кепскія людзі — страсцям... Сцвярджаў Дыяген. У такім разе, лепей быць рабом пры разумным уладары, але гэта фантастычная перспектыва.

* * *

Дыяген абраў для жытла бочку, бо брэх у ёй і больш гулкі, і гучнейшы, і густы. Нездарма ён адзначаў сваё падабенства да настаўніка спеваў, які знарок бярэ іншы тон, каб вучні зразумелі — як трэба співаць ім самім.

* * *

Калі прачытаў, што Дыяген ніколі не насіў абутку, бо ногі менш далікатныя за твар і вочы, і ён ніколі не бачыў, каб чалавек хадзіў з вачымі, абутымі, як ногі, то падумаў, што акуляры кінік знелюбіў бы яшчэ болей за чаравікі. Толькі патрушчыць акуляры лепш за ўсё абцасам мужчынскага бота.

* * *

Дыяген заўважыў, што асноўнае спаборніцтва між людзьмі зводзіцца да скідання адзін аднаго пендалямі ў канаву. Мінула два тысячагоддзі, а Ніцшэ са сваім «падштурхні таго, хто падае» і Камю з «такой халоднай вадою», у якой топіцца са-магубца, так і стаяць разам з намі на беразе бруднай Дыягенаўай канавы.

* * *

«Да жывых варта ставіцца зычліва, а вось пра мёртвых трэба казаць толькі прауду», — прачытаў

у Вальтэра і зазначыў вельмі рацыянальны падыход да ўласных паводзінаў. Адзінае, што варта дадаць, — калі збіраешся казаць праўду пра мёртвых, памятай пра ўласную смерць.

* * *

«Людзі вельмі мала цэняць выпадак зрабіць радасць блізкаму; часам здаецца, што яны займаюць пасаду толькі дзеля таго, каб мець магчымасць рабіць паслугі, але не карыстацца ёю самому; першае, што прыходзіць ім на розум, — адмаўляць; а вось згоду яны даюць, толькі добра падумаўшы», — разважае дасціпны мараліст Жан дэ Лабруер у сваім афарыстычным творы «Характары, або Норавы цяперашняга веку» і памыляецца, бо папрашайкі выкленчваюць у цябе не што іншае, а пасаду, якую ты займаеш, а самае непрыемнае — абязцянні і клятвы, што яны будуць на гэтай пасадзе больш сціплыя, больш сумленныя, больш добрыя за цябе, толькі дазволь, толькі пусці... Зрэшты, радасць, зробленая нават вельмі блізкаму чалавеку, каштует значна менш, чым страта, нанесеная самому сабе.

* * *

Не трэба дзейнічаць і гаварыць, нібыта ў сне... Павучае Геракліт. І можна было б не спрачацца са старажытным грэкам, што толькі «для нядрэмных існуне адзіны і агульны космас (а той, хто спіць, павернуты ў свой уласны свет)», каб не паўсонны стан, у якім ты пішаш ці чытаеш таго ж Геракліта.

* * *

На высокую вежу можна ўзняцца толькі па вітых сходах... Афарызаваў Бэкан. Наіўны, не ведаў ліфта.

* * *

Нават калі чалавек сыходзіць ад людзей і пачынае жыць толькі з жывёламі ды птушкамі сярод раслінаў, ён імкнецца давесці ўласную праўду мешавіта людзям, а не птушкам, жывёлам і раслінам. Згадай хоць бы Генры Дэвіда Тора, які сыходам у лес выказаў пратэст супраць грамадства.

* * *

Немагчыма выйсці за межы ўласнай індывідуальнасці, але варта паспрабаваць.

* * *

Унутраная пустэча і незадаволенасць — вось што гоніць чалавека ў суполкі, у вандроўкі і на чужыну... Прачытаеш у Шапенгаўэра. Але ёсць жа стома ад самога сябе, ад навакольнага краявіду, ад перанасычанасці звыклым. Тады, каб адчуць смак адзіноты, руш у падарожжа ці ўдзельнічай у спрэчках.

* * *

Было б добра, каб ты зразумеў, што існуюць чатыры арыстакраты: арыстакратыя ўлады, арыстакратыя капіталаў, арыстакратыя розуму і арыстакратыя ад нараджэння. І было б яшчэ лепей, каб ты не рабіў спробы садзіцца адразу на чатыры крэслы.

* * *

Задумвайся не над набыткамі, а над стратамі.
Радуйся не прыдбанаму, а нязгубленаму. Лепей
свядома аддай, чым выпадкова займей.

* * *

Найбольш папрокай выслушоўваеш з-за непас-
лядоўнасці. Ну, а як можна быць паслядоўным,
калі сама прырода выступае супраць запланава-
насці?

* * *

Калі не знайдзеш сабе занятак, ён сам знайдзе
циябе. У большасці сваёй гэта будзе нікчэмная і пу-
стая страта часу: п'янства, распусныя вандроўкі,
глядзенне ў тэлескрынку...

* * *

Бяздзейнасць — рэч пакутлівая, амаль нездзяйс-
няльная. Толькі вельмі мужны чалавек можа аб-
раць бяздзейнасць за асноўны занятак.

* * *

Забывацца на кепскія ўчынкі іншых — яшчэ
паўбяды, а запамятаеш уласныя кепствы, дык
лічы — згалеў.

* * *

Пастаяннасць зменаў стоміць і адначасна супа-
коіць.

7. Веды

* * *

Настаўнікаў заўсёды менш, чым падручнікаў.

* * *

Развагі пра ўзаемазалежнасць рэчаў стамляюць не менш за чаканне перад зачыненымі дзвярыма.

* * *

Ведаеш: усё папулярнае — кепскае; але ведаць недастаткова, каб умець тое рабіць, а тым больш — выкарыстоўваць.

* * *

Развагі селяніна часам больш рацыянальныя за часопісную эсэістыку навукоўцаў.

* * *

З дакладным веданнем сваіх жаданняў жывеца лягчэй; няведанне, як цемра, поўніцца небяспекаю.

* * *

Калі сапраўды збярэшся вучыць іншых, не будзься ўзяць кій ды надзець шлем.

8. Здароўе

* * *

Сумная ісціна... Здароўе чалавецтва вызначаецца па колькасці хворых.

* * *

Калі ты хоць на імгненне навучышся грэбаваць жыццём, ты пазбавішся страху ўчыніць самагубства.

* * *

Вар'ят варты сардэчных адносінаў і спачування, але дзеля яго ж і трэба трымаць напагатове ка-шулю з даўжэзнымі рукавамі.

* * *

Медыцына — найпапулярнейшая ў ХХ стагоддзі форма рэлігіі.

* * *

Лекі нараджаюць хваробы.

9. Вайна

* * *

Слабыя душой, на думку Вавенарга, упэўненая, што разбурэнне — верная прыкмета смеласці і ма-гутнасці. Так яно і ёсць, але слабыя і моцныя духам тут ні пры чым.

* * *

Мір — кароткая пярэрва паміж войнамі, пры-свеченая пераўзбраенню і рэформам у арміі.

* * *

Хто ведае, можа, менавіта страсцям абавязаны розум самымі бліскучымі сваімі заваёвамі, — па-

кеплівае са стоікаў і аскетаў Вавенарг. Можа і так, толькі словазлучэнне «заваёвы розуму» выдае аку-панта, які ўесь час прамалёўваецца ў постаці мараліста Вавенарга.

* * *

Мусіць, я не першы, хто заўважае, што вайско-
ву форму вельмі любяць ідыёты. І як сумна, што
на вуліцах гэтай формы ўсё болей і болей.

* * *

Вайсковы патрыятызм вырастает з нянавісці да
суседзяў, а тая нянавісць گрунтуеца на зайд-
драсці... І варта памятаць: зайдросныя ваяўнічыя
варвары зруйнавалі Рым.

* * *

Хто хоча міру, хай рыхтуеца да вайны... Зазна-
чыў старажытнарымскі пісьменнік Вегеций.
Толькі падрыхтоўка да вайны — вайна, а не мір, як
і ўрачыстасце святкаванне перамогі над ворагамі —
працяг вайны.

* * *

Знішчы грошы — і знікнуць войны... Спадзя-
ваўся старажытнарымскі аратар Квінтыліян. Да-
рэмныя спадзяванні. Б'юцца, ваююць, забіваюць і
за кавалак акрываўленага мяса.

* * *

Старажытнарымскі паэт Клаўдыйян выказаўся
пра перамогу так: «Сапраўдная перамога толькі
тая, калі самі ворагі прызнаюць сябе пераможа-

нымі». А я сумняваюся, што сэрца чалавека, які падпісвае капітуляцыю, пагаджаецца з тым, што робяць розум і рука.

* * *

Ёсць класічнае выказванне: калі двое б'юцца, трэці радуецца. А ці не азначае гэта, што, калі двое памірацца, — трэці заплача?

* * *

Калі становішся на бок пацыфістаў, варта памятаць, што вайскоўцы ведаюць старажытнае правіла: у адносінах да ворагаў усё дазваляецца.

* * *

Вайскоўцы любяць вайскоўцаў, нават вайскоўцаў варожых дзяржаў, і ненавідзяць пацыфістаў, асабліва суайчыннікаў.

* * *

«Перамогі не будзе!» — менавіта з такім перакананнем ідзеш на бой.

* * *

Войска выбудоўваецца, каб разбураць.

* * *

Смелы ваяр — гэта найперш пакорлівы раб.

* * *

Злапамятнасць і злараднасць — два слупы, на якіх трymаецца нацыянальная годнасць, бо нацыя не павінна нікому дараўаць нават дробныя напады на свае правы. Таму на занятках гісторыі ты вывучаў розныя крыўды, бойкі ды войны. Вось таму на ўсіх скрыжаваннях усладзілі юцца забойствы, забіткі ды крыважэрнасці, названыя подзвігамі. Вось і святкуюцца ваенныя перамогі ўсенародна. Не ўдзельнічай у гэтых урачыстасцях.

* * *

Асэнсоўваць непатрэбнасць усялякай вайны варта ў цішыні і на адзіноце, бо ў акопе пра вайну не падумаш.

* * *

Каб ператрываць чорныя часы, бывае дастаткова ўявіць чарнейшыя хвіліны.

* * *

На першы погляд, дзяржава — з'ява антыпрыродная, бо яна імкнецца забараніць дзве з асноўных праяваў эвалюцыі: падман і забойства. Але пры больш пільным разглядзе заўважаеш: калі з дапамогаю законаў ды пакаранняў дзяржава здольная збольшага забараніць гэтыя праявы на ўласнай тэрыторыі, дык адразу ж распачынаецца вайна з суседнімі дзяржавамі, яна сама пачынае падманваць і забіваць. Дзяржава вымушаная забіваць чужых і сваіх, каб не забіваць адно сваіх. Дзяржава — прыродная пабудова, як статак, як зграя, як гайнія.

* * *

Моц халаднакроўных гадаў у тым, што яны здатныя не толькі ўкусіць, але і атруціць. Кінжал ды келіх з атрутаю — твая зброя, калі разумны і мужны. Зрэшты, атруту можна выпіць самому, не раўнуючы, як Сакрат.

10. Гвалт

* * *

Усялякая мараль сканчаецца ў կропцы, з якой пачынаецца пошук задавальненняў ад пакут жывёлаў, людзей, народаў, краін...

* * *

Тыраніі ўласцівая гарачкавая імпульсіўнасць, пачуццёвасць, безразважнасць, а яе ўвесь час спрабуюць аналізаваць з пазіцыяў светлага разуму і халоднай логікі.

* * *

Спачатку ты палохаешся, потым баішся і, урэшце, не можаш адмовіцца ад гвалтоўнага ўчинку.

* * *

Нацыя, якая забівае тырана, становіцца на шлях гвалту і падтрымлівае цэласнасць сваёй дзяржавы з дапамогай бясконцых злачынстваў. Зрэшты, нацыя, якая забівае забойцу, не лепшая за нацыю, што забівае караля, бо кароль і з'яўляецца перш-наперш забойцам, гвалтаўніком і тыранам.

* * *

Нельга ўладарыць бязвінна. Але ў больш спакойных дзяржавах уладараць прайдзісветы, махляры і зладзеі, а ў дзяржавах ваяўнічых кіруюць адно забойцы. Таму, абіраючы кіраўніка дзяржавы, трэба аддаць перавагу хітраму махляру, каб не зрабіцца закладнікам бескарыслівага гвалтаўніка.

* * *

Найгоршое з забойстваў — знішчэнне бацькоў. Гэта вяршыня гвалтоўнага паўстання супраць прыроды, лёсу, Бога. Менавіта да бацьказабойства заклікаюць рэвалюцыянеры: «Разбураць да падмуркаў!», «Выцерці радзімая плямы!», «Рэвалюцыя вышэй за ўсё!» Рэвалюцыйнае разуменне сацыяльнай роўнасці натыкаецца на сцяну ўзаемаадносінаў дзяцей з бацькамі і дзядамі. Па-чынаеца бессэнсоўнае змаганне маладых са старымі.

* * *

Толькі сам тыран выдае нацыі індульгенцыю з правам на паўстанне, на гвалт і на пакаранне смерцю ўласнай асобы.

* * *

Калі гвалтаўнік заклікае знішчыць людзей выдатных, народ з задавальненнем пачынае забіваць тых, хто вылучаеца з натоўпу; паступова даходзіць чарга да гвалтаўніка, і крык: «Я ж такі, як і вы!» — не ўратоўвае.

* * *

Гвалтаўнік абапіраецца на спрошчанае вызначэнне свабоды. Для яго свабода — гэта магчымасць падпарадковаваць кожнага сваім жаданням. Гвалтаўнік не спыняеца; падпарадковаваўшы людзей, ён захоплівае іншыя дзяржавы і, што самае дзікае, — пачынае змагацца з прыродай: выпроставаць ракі, злучаць моры і акіяны... Ловіць вецер, адным словам.

* * *

Паводзіны гвалтаўніка вельмі імпульсіўныя, ён на кожным кроку рызыкуе, парушае законы, ігнаруе выпадковасці і жыве паводле правіла: я зраблю табе любое зло, якое толькі захачу, а ты гэтаксама рабі мне зло, якое зможаш.

* * *

Гвалтаўнік — гэта ахвяра і кат у адной асобе; кульмінацыяй гвалту, відавочна, будзе самазнішчэнне.

* * *

Рэвалюцыйныя хваляванні выносяць на вяршыню ўлады гвалтаўнікоў, бо менавіта яны абязаюць спыніць і нарэшце спыняюць гэтыя ж рэвалюцыйныя хваляванні.

* * *

Знявага прыроды — вось мара шчырага гвалтаўніка, але ў гэтым шчыраванні ён расплываеца ў бясконцасці, а прырода застаецца абыякавай. Таму ўвесе час у мяне ўзнікае жадан-

не сказаць гвалтаўніку адно слова: «Супакойся».

* * *

Гвалт будуеца на празмернасцях, таму ворагі ягоныя — бязмежнасць, цішыня, спакой.

* * *

Гвалтаўнік знаходзіцца ў стане перманентнай барацьбы з уласнымі страхамі. Ён ведае, што спалох вядзе да страты ўлады, а таму ў халодным поце прыме самыя неверагодныя паставы, якія мусіць дэманстраваць смеласць і рашучасць. Гвалтаўнік верыць у свой тэатр, бо ведае: як толькі апусціцца заслона, Смерць здыме ягоную гарачую галаву.

* * *

Чалавек адрозніваецца ад жывёлы tym, што до-бра ведае, як зручна нападаць удаваіх на аднаго.

* * *

Бунт — рэалізаваная мара рабоў.

* * *

Не сумнявайся, народ залічыць тырана ў вялікія дабрадзеі, калі ён выпускіць з турмы цябе, якога сам жа пасадзіў без усякай тваёй віны.

* * *

Дэспат хавае злыя дзеянні за добрымі словамі.

11. Палітыка

* * *

Патрыёт у сваіх пальміяных прамовах апелюе да пачуццяў, да Радзімы, да крыві. Розум і дух чужыя для патрыёта. На гэтай глебе і сыходзяцца патрыёты з дыктатарамі.

* * *

Мара любога тырана — не столькі гвалт над жанчынамі, колькі ўсынаўленне іхніх дзяцей, пабудова такога грамадства, дзе ўсе дзецы належаць дзяржаве і, адпаведна, падпарадкоўваюцца тырану. Адсюль і «бацька нацыі».

* * *

Дэмакратыя — волевыя ўлэнне падвяселенага нядзельнага натоўпу.

* * *

Выйграе той палітык, які не забывае пра схільнасць народа да пакоры. Змагацца цяжэй, чым скарыцца.

* * *

Тыран раздае ўзнагароды і пасады найгнюснейшым з лісліўцаў, каб хоць бы на нейкі час пабавіцца ад іх.

* * *

Папулярнасць фармуецца ў нетрах натоўпу, які прагне яскравых праяваў сляпога лёсу. Адсюль і

Папялушка з ператварэннем у прынцэсу, і
прэзідэнт з сялян-жабракоў.

* * *

Кожная нацыя смеяца з іншых, тым часам як
іншыя насміхаюцца з яе. Шкада, што з тваіх бела-
русаў кляць вельмі мала.

* * *

Пазбягай дзяржаўных узнагарод.

12. Праца

* * *

Робячы вялікую справу, ты не зможаш абысціся
без таго, каб не нарабіць непатрэбшчыны і не
стварыць нікчэмнасцей.

* * *

Ведаеш, вораг не павінен здагадвацца пра твае
планы, але толькі ён можа ацаніць іх каштоўнасць.
Таму так і карціць паказаць ворагу перспектывыя
распрацоўкі, а выйшаўшы за дзвёры, штурнуць іх
у сметнік. Галоўнае — не складай планы зтымі, хто
ідзе іншым шляхам.

* * *

Захапляцца ўласнай працаю найлепей у цішыні
ўласнага кабінета, сам-насам.

* * *

Праца пазалотчыка заўсёды карыстаецца большай увагай, чым праца дойліда... Крыўдуе мараліст Вавенарг. І дарэмна. Па-першае, кожны дойлід пры жаданні можа працаваць пазалотчыкам. Падругое, сам Вавенарг у літаратуры — больш ювелір і пазалотчык, чым дойлід.

* * *

Нават падробка пад мудрасць — ужо філасофія... Казаў Дыяген Сінопскі. Сапраўды, каб навучыцца нешта рабіць, спачатку неабходна ўмеець тое нешта падрабляць.

13. Час

* * *

На транспартных прыпынках не толькі сам спыняешся, але і час замаруджваецца, і ты спрабуеш яго падштурхоўваць позіркам на гадзіннік.

* * *

У замкнёной невялікай прасторы час паўзе. Ты імкліва ляціш у самалёце, а час пасоўваецца марудна, нібыта ў турэмнай камеры.

* * *

Вельмі павольна хвіліны цякуць у чэргах. Нагогул, чарга — сымбаль маруднасці.

* * *

Для пацыента ў бальніцы час цяжкі, доўгі і маркотны.

* * *

На паседжаннях, сходах, канферэнцыях час ідзе няспешна. У якасці доказу на сталах і крэслах застаюцца скрэмзаныя шматкі паперы. Бяздумнае крэсленне на аркушах імітуе дзейнасць і запаўняе час.

* * *

Назіранне за стрэлкамі і цыферблатаў істотна замаруджвае час. Побач з хранометрамі імгненні ператвараюцца ў хвіліны. Калі ты чакаў каханую пад гадзіннікам, дык ведаеш месца, дзе час плыве марудна.

* * *

У ложку з каханай жанчынаю час пралятае імкліва, як нідзе.

* * *

На барцоўскім кіліме, на рыngу, на футбольным полі, на баскетбольнай пляцоўцы час рухаецца хутка, але найхутчэй ён бяжыць на полі бітвы, у рукапашнай бойцы.

* * *

За картачным столом гадзіны ператвараюцца ў хвіліны. Азарт з'ядзе час, як воўк — ягня.

* * *

Каля магнітафона, тэлевізара, кампутара час паскараецца. Тэлефон гэтаксама здатны ўсмоктваць хвіліны.

* * *

У жытнёвым полі, на санцагрэі можа ўзнікнуць жаданне спыніць час — не прыпыніць, не замарудзіць і не паскорыць, а забіць. Вінцэнт Ван Гог і застрэліўся, ахоплены пякельнай прагаю забіць час пасярод жытнёвага поля. У беларускім фальклоры ёсць вобраз пачвары, якая ўзнікае ў самы санцапёк апоўдні — Кадук. Ён здатны глытаць людзей, жышцё і час.

* * *

А дванаццатай ночы, на адзіноце, у пустым памяшканні само сабою з'яўляецца памкненне прыпыніць час. Асабліва моцна жаданне выяўляецца ўзімку, калі ночы бясконца доўгія. Можа, тады так урачыста, ярка, вогненна святкуеца Ноўвы год.

* * *

На золку пасля пакутлівага бяссоння ледзь стрымліваешся, каб не паквітацца з часам раз і назаўсёды.

* * *

Мы не здатныя ўбачыць будучыню, бо жывём тварам да мінуўшчыны.

* * *

Машына часу ёсць у кожнага чалавека — гэта памяць.

* * *

Гадзіна ў дзіцяці ўтрая даўжэйшая за гадзіну ў дарослага, а яму ўсё адно мала. Маці кліча, а яно — ну, яшчэ пяць хвілінак!

14. Грошы

* * *

Запэўніваць адукаванага чалавека ў тым, што бяднейшы лепши за багатага — неразумна. Бяднейшы найперш бяднейшы розумам, а як вынік — грашымі.

* * *

Папракаючы жабрака, ты адмаўляеш яму ў спачуванні і правільна робіш. Прыйсаромлівай жабракоў. Хай ён рот не паспее адкрыць, а ты скажы: «Дайце мне грошай на хлеб».

* * *

Забраць грошы значна цяжэй, чым іх даць, а сабліва цяжка вярнуць назад грошы пазычаныя.

* * *

Баяцца трэба не жорсткіх уладароў і заможных людзей, а зайдросных нябог і агрэсіўных жабракоў, якім няма чаго губляць.

* * *

Хлеб, намаляваны мастаком, як і хлеб, паказаны ў тэлевізіі, каштue значна больш за сапраўдны; у гэтym і хаваецца найвялікшая эканамічная памылка чалавека.

* * *

Вядома, сярод багатых вельмі рэдка сустрэ-
неш мудрага чалавека, але сярод бедных такога
знайсці яшчэ цяжэй.

* * *

З кім пагаворыш пра багацце, калі і золата, і ды-
яменты маўчаць? Застаецца шаптацца пра гроши
з папераю.

* * *

Капітал, як стary зводнік, заваблівае наіўных
у свет перажыванняў, турботаў і няпэўных пер-
спектываў. Толькі бедны шукае ў капітале свабоду і
незалежнасць.

* * *

Калі абмяркоўваюцца галеча ці багацце, не трэ-
ба параноўваць іх з уласнымі стратамі або набыт-
камі, бо гэта непрыстойна.

* * *

У зменлівым свеце няма нічога вартага
глыбокіх перажыванняў, і гроши — не выклю-
чэнне.

* * *

Наяўнасць у дому вялікага багацця, як і прысутнасць у горадзе безлічы салдат, спакою не дадае.

* * *

Месяц, пабыўшы поўняю, робіцца ветахам; справа дасягае росквіту і прыходзіць у занядад. Усё, што даходзіць да кульмінацыі, набліжаецца да разбурэння — такі закон. Каб захаваць гроши і багацце, трэба мяняць справы і шукаць новыя шляхі заробку. Правіла актуальнае не толькі для заможных, але і для бедных.

* * *

Існуе зваротная сувязь у паводзінах. Пасядзі на занятках, зрабіўшы твар ідыёта, — нічога не зразумееш і не запомніш. Нельга малпаваць злодзея, жабрака, няздару. Маскі хутка прырастаюць да твараў. Каб стаць заможным, трэба спачатку стаць падобным да заможных і разумных, а не су-працьпастаўляць сябе ім і скаліць зубы з «новых беларусаў».

* * *

За выкананне камерцыйных праектаў варта брацца гэтаксама неадкладна, як за напісанне хоку ў час азарэння.

* * *

Пáдаюць там, дзе сто разоў прайшлі, як і то-нунць зазвычай вельмі добрыя плыўцы. Тоё самае з багаццем... Бядняк не можа згубіць шмат гро-

шай, хоць ён зусім не асцярожны. Капітал — гэта найперш — сквапнасць, асцярожлівасць і планамернасць.

* * *

Калі займаешся бізнесам, разумееш: гроши, здабытая вялікімі намаганнямі, і гроши, прыдбанныя лёгка, роўная ў цане, хоць з гэтым цяжка змірыцца.

* * *

Чалавеку заможнаму даводзіцца ўвесь час асцерагацца зладзеяў, бо людзі бедныя, калі губляюць месца працы, пачынаюць красці і думаюць, што ў багатага скрасці лягчэй, хоць гэта і не так.

* * *

Нельга спазнаць іншых, не спазнаўши сябе; так не заробіш гроши для чужога, не зарабіўши для сябе, сваіх родных і блізкіх. У багатага шмат сваякоў ды кампаньёнаў і няма сяброў.

* * *

Калі ты сам лічыш усё зароблене чыстым і сумленным, дык лёгка пераносіш крыклівія нараканні, зайздросныя пагляды і злосныя выпады.

* * *

Найгоршая хвіліна ў бізнесовых справах надыходзіць тады, калі кампаньён кажа: «Я выходжу са справы і забіраю сваю долю!»

* * *

Ведаючы ўласныя недахопы, значна хутчэй вучышся памнажаць капітал. Замест таго, каб выхвалаўца здабыткамі, пачынаеш ганіць сябе прылюдна, чым выклікаеш спачуванне і павагу.

* * *

Калі збіраешся кіраваць светам ці хоць бы невялікім вытворчым працэсам, трэба найперш быць аскетычным і ашчадным, а грошы, іх колькасць і наяўнасць, будуць паказчыкам у працэсе.

* * *

Досыць цяжка збалансаваць жаданні і магчымасці. Жаданняў заўсёды шмат, а грошай нестасе. Але бываюць і такія часы, калі дробныя жаданні знікаюць. Пачынаеш задаваць сабе пытанне без адказу: «Ці варта жыць?» Грошы ў падобным стане страчваюць чароўнасць і магутнасць.

* * *

Здаецца, зайдзрасць да тваіх капіталаў не павінна ўзнікаць у людзей, якія маюць значна больш за цябе, але гэта адбудзеца толькі пры адной умове — калі людзі не будуць ведаць, колькі ты маеш, і твой капітал не працячэ праз іхныя рахункі.

* * *

Чым даражэйшы кубак з дробнай расколінай, тым больш непрыемна з яго піць.

* * *

Пакупніка адштурхоўвае не вялікі кошт, а кепскі прадукт.

* * *

Галеча і прыніжанасць — гэта тое, што людзі ненавідзяць... Заўважаеш у Канфуцыя. Але большасць не дасягае багацця і знатнасці, хоць і імкненіца да іх усёй душою, а таму пачынае разам з галечаю наракаць на высакародных.

* * *

Сорамна атрымліваць заробак і калі ў дзяржавы ёсць шлях, і калі яго няма... Знаходзіш у Канфуцыя. Варта зазначыць, што сорамна атрымліваць і ўзнагароды. А колькі людзей імкнуцца ўхапіць як мага большы заробак і найкаштоўнейшыя ўзнагароды? Зрэшты, узнагароды існуюць дзеля суцяшэння сквапных і зайдрослівых.

* * *

Цяжка жабраку не займець злосці... Варта пагадзіцца з Канфуцием. Дарэчы, я ніколі не кідаю гроши ў жабрацкую шапку, бо ёсць іншыя месцы, куды можна падзець вольныя фінансы. А жабрак — ён, апрача што зласлівы, яшчэ і няудзячны.

* * *

Не аспрэчыш наяўнасць старэйшых і малодшых. Дык чаму розныя змагары за роўнасць увесь час спрабуюць абвергнуць заканамернасць існавання багацейшых з бяднейшымі. Мяркую, з-за недасведчанасці. Няма роўных сярод роўных.

* * *

Мець — не азначае ўмечь карыстацца.

* * *

Бедныя бачаць у багаці праяву лёсу, заможныя — плён уласнай працы.

* * *

Быць шчодрым вельмі хутка надакучвае, як і хутка збрыджае цвярозасць і разважлівасць.

* * *

Заўтрашнія прыбыткі грунтуюцца на сёняшніх стратах.

* * *

Багацце і знатнасць, набытыя несумленна, Канфуцыю падаюцца воблакам, што праплыло міма. Як сумна, што няма ніводнай аблачынкі, якая б не праплыла міма. Хмаркі нябесныя — вечна вандроўныя.

* * *

Ты маеш утрая менш, чым маюць цябe. Маёмысць — палон добраахвотны і салодкі. Кожная прыданая рэч толькі павялічвае залежнасць.

* * *

Ветлівасць — умоўнасць, такая ж самая, як і папяровыя гроши. Калі разумнасць — залатая манэта, дык ветлівасць, выхаванасць, далікатнасць —

зашмальцаваныя ад штодзённага ўжытку банкноты. Толькі памятай: па хлеб не пойдзеш з залатым талерам.

* * *

Любоў да золата павялічваеца з узростам.

III. СЕКС – SEX ПРА ЭРОТЫКУ

1. Каханне

* * *

Гісторыя ведае выдатных людзей, якімі рухалі пошукі асалоды альбо каханне, але я не памятаю такіх, хто быў бы юрліўцам. Тоэ, што складае галоўную якасць адных, не дазваляеца другім нават як слабасць... Канстатуе мараліст Вавенарг. Нязгодны. Рафаэль, які не ўмеў чытаць і памёр на жанчыне, не менш выдатны за любога Вавенарга ці Расіна.

* * *

У гомасексуалізме і лесбіянстве здзіўляе не тое, што чалавек кахае істоту свайго полу, а тое, што яны ходзяць парамі, жывуць парамі і, апрача ўсяго, рэгіструюць шлюбы. Давядзеца пагадзіцца з Люкам дэ Клап'е дэ Вавенаргам, які заўважыў... Чалавек, як істота недасканалая, не можа існаваць у адзіноце. А так было б добра існаваць адасоблены. Найлепей думаеца, пішацца, працуеца на адзіноце.

* * *

Большасць каханак варта браць нахабна, пакуль яны яшчэ не разабраліся ў сваім стаўленні да цябе.

* * *

Закахаўся? Спрабуй спакусіць жанчыну грашыма або рэчамі, бо асноўная перашкода вашай блізкасці — твае моцныя пачуцці.

* * *

Добра кахацца ва ўласнай кватэры.

* * *

Прыемна займацца каханнем у пакоі, калі ведаеш, што ў яго ніхто не зойдзе.

* * *

Няблага ладзяцца эратычныя гульні ў закрытым невялікім басейне.

* * *

Зручна кахацца ў пакоі ў прастыуткі, калі адкінуць прымхі з забабонамі.

* * *

Асаблівую асалоду прыносіць секс на новым ложку, купленым дзеля сямейнай эротыкі і спакойнага сну.

* * *

Блага кахацца на ложку бацькоў.

* * *

Непрыемна забаўляцца з каханкаю, калі ёсць боязь, што нехта назірае за вамі.

* * *

Блага распачынаць эратычныя гульні ў кватэры замужнія палюбоўніцы. Як бы ты ні намагаўся, але пачуццё небяспекі будзе авяваць спіну лёгкім скразняком.

* * *

Займацца ў лесе любоўнымі забавамі кепска. Шукаеш-выбіраеш зацішны куток, а калі знайшоў, і кабета абняла цябе, і пачалі вы танец, ахвяраваны Эроту, вось тады і з'яўляеца валацуга. И не каб праісці і адварнуцца, наадварот — стане і пазірае; зразумела, каб дзіця недасведчанае, а то дарослы чалавек. Зрэшты, і дарослы — зразумела.

* * *

Не дае наталення акт, здзейснены ў гатэльным нумары. Асабліва раздражняюць крокі на калідоры. Здаецца, вось зараз пакаёука пагрукае ў ненадзейныя дзвёры і запрапануе які-небудзь зусім яшчэ непатрэбны ручнік.

* * *

Займацца сексам у пакоях уласных дзяцей-падлеткаў няўтульна. Я не пазбаўлены жадання выхада-

ваць дзяцей у цноце. Прысутнасць вялікай колькасці іхніх рэчаў — цацақ, кніжак, апранах, чарвікаў — не дае разняволіцца і аддацца сексу напоўніцу.

* * *

Калі спалучыш матэматыку з эротыкай, атрымаецца нешта спрошчана медыцынскае, наўшталт гігіены.

* * *

Забаўна слухаць хрысціянскіх артадоксаў, калі пачынаюцца развагі пра «глыбіню цялеснае любові». Асабліва смешна гучыць з іх аблямаваных барадою вішнёвых вуснаў слова «глыбіня».

* * *

Любіш не тую жанчыну, з якою кладзешся ў ложак, а тую, з якой прачынаешся.

* * *

Апошняя крапля спермы нагадвае даволі просты вобраз крапкі пасля сказа.

Вось і скончыўся акт, але ты яшчэ не выйшаў, ты расслаблены ў жаночых нетрах, і тут, у разняволенасці ды спакоі, без усялякае напругі, як бы сама сабою выштурхоўваеца астатняя крапелька.

І толькі пасля наплывае сум.

* * *

Ёсць некалькі рэчаў, да якіх не знікае цікаўнасць на працягу жыцця. Адна з іх — палавыя адзнакі.

* * *

Зыркае святло адштурхоўвае ад кахання.

* * *

Трэнне скуры — аснова эротыкі.

* * *

Эротыка і эратычнае — тое, што маруднае і легкаважнае, а парнаграфія — наадварот — дынамічная, агрэсіўная і яркая.

* * *

Сустракаць даўнююю каханку крышку сорамна.

* * *

Каханне — ахова спакою любімай істоты.

* * *

Кастапраў і ў каханні бачыць наступствы хвабы хрыбетніка.

* * *

Не патрабуй праўды ад каханкі — шчырасць разбурае каханне.

* * *

Рэўнасць — рагучы крок да страты кахання.

* * *

Пра недахопы кахранкі гавораць у мінульм часе,
як і пра яе цудоўныя якасці, бо кахранка ў са-
праўднасці — таямніца за сямю пячаткамі.

* * *

Самая раёнівая жонка — нечая кінутая ка-
хранка.

* * *

Захапленні, як і кахранне, патрабуюць узаем-
насці.

* * *

Калі пачнеш разглядаць кахранне з боку навукі,
а не эротыкі, дык можаш цалкам пагадзіцца з вы-
казваннем Ларашфуко: «Кахранне найдакладней
параўноўваць з гарачакаю: іхнія цяжар і праця-
гласць ані не залежаць ад нашай волі». Але
зводзіць эротыку да медыцыны — недараўальная
загана абмежаваных матэрыялістай.

* * *

Любоў, як і сяброўства, залежыць ад прысут-
насці і адлегласці. Чым бліжэй чалавек, тым ляг-
чэй захоўваць з ім добрыя адносіны. А вось ка-
хранне вымагае адсутнасці, яно існуе ў тваім
уюленні. Рэальная прысутнасць кахранага чала-
века, ягоная блізкасць разбураюць цнатлівае
пачуццё.

2. Любоў

* * *

Не палюбіш сябе, і цябе не палюбяць.

* * *

У палымянасці страсцяў можаш і не заўважыць болю, які прынёс любімаму чалавеку.

* * *

Самыя высокія думкі, паводле Вавенарга, падказвае нам сэрца. Карціць дадаць... Сярэдняя думкі падказвае страйнік, а ніzkія — чэлес. Зрэшты, усё залежыць ад паставы, у якой знаходзіцца цела.

* * *

Любіць сябе проста, а паважаць — цяжка.

3. Мужчына

* * *

Калі думаеш, што жанчыны цэняць у мужчыне сціласць і памяркоўнасць, — памыляешся. Каханкі шануюць разбэшчанасць і напорыстасць.

4. Жанчына

* * *

Спытаі мяне, што больш за ўсё на свеце не любяць прыгожыя жанчыны... Уласны фотаздымак у пашпарце.

* * *

Узнаўленне — нязменная ўмова нашага існавання... Жанчына адчувае гэтую ісціну лепей за мужчыну.

* * *

У класікаў філасофіі, у Вавенарга ў тым ліку, здзіўляе хваравітая неабываючасць да жанчын.

* * *

Ёсць жанчыны, у якіх інтывітнія гульні выклікаюць смех. Зрэшты, гэта не так і мала.

* * *

Павабна глядзіцца жанчына на сініх прасцінах, цела — живое золата. Наогул, еўрапейскім жанчынам больш пасуе цёмная бялізна, а вось азіяцкім — светлыя драпіроўкі.

* * *

Калі стаміўся, а жанчына пад табою возьме і пазахне, так і закарціць яе ўдарыць.

* * *

Што можа быць горш, чым застацца сам-насам з непрыгожай і неразумнай жанчынаю?

* * *

Куды ні глянеш — паўсюль толькі горш. Узрост. Няма таго, што раней было. Паціху старышся. Але ёсць момант... Усё больш і больш навокал прыгожых, жаданых, павабных жанчын.

* * *

Непрыгожыя дзявулі, якія са скуры лезуць, каб толькі спадабаща прадстаўнікам супрацьлеглага полу, робяцца падобнымі да жабрачак, што выпрошаюць грошы каля гастрономаў. Дзіўна, але ў адных і ў другіх атрымліваецца дамагчыся свайго, праўда, па драбязе.

* * *

Жанчына паядае мужчыну. Ратунак у апошняга адзін — уцёкі.

* * *

Рэўнасць вынайшлі брыдкія жанчыны.

* * *

Пажадаю творам Вавенарга яшчэ і такое... Хай творы выбітнага мараліста прачытае эманспіаваная злосная сучка.

* * *

Убачыўшы жанчын, што задушыліся на аліўкам дрэве, Дыяген Сінопскі прабрахаў: «Вось каб на ўсіх дрэвах такія плады!» У наш час эманспіацыі гэтую экспрэсію паводзін пераўзысці немагчыма, хіба што нейкая спадніца праверашчыць падобнае пра мужчын.

* * *

Дзеля каго падмалёўвае бровы жонка сляпога?.. Пытаеца Томас Фулер. Дзеля таго самага Дона Жуана, дзеля якога спывае жонка глухога.

5. Сям'я

* * *

Мужчына і жанчына — вечны двубой. Каханне працягваецца, пакуль няма пераможцы, пакуль адзін не выказаўся цалкам і нешта не дагаворваецца, пакуль існуе таямніца... А калі нарэшце адзін прайграў, а другі не паказаў выгляду, што выиграў, і пачаў тактоўна падтрымліваць слабейшага, тады ўзнікае сям'я.

* * *

Шмат хто сумняваецца, а многія сцвярджаюць адваротнае, але прорву можна пераскочыць толькі за два скачкі, першы з якіх мусіць зрабіць мужчына, а другі — жанчына.

* * *

Канспірацыю распрацавалі жонкі, якія здраджвалі мужу.

6. Бацькі

* * *

Мы хаваем бацькоў значна раней, чым яны паміраюць.

* * *

Люблю Вавенарга яшчэ і за тое, што ягоныя «Фрагменты» і «Афарызмы» чытаў і цытаваў мой бацька.

* * *

Як пазбегнуць найвялікшай страты — смерці маці? Пайсці з жыцця раней! Нашто было пытакца?

IV. БОГ — GOD ПРА РЭЛІГІЮ

1. Вера

* * *

Неістотна, як ты патрапіў у сабор: праз чорны ход ці праз парадную браму, галоўнае — ты ў саборы.

* * *

Самастойнасць патрабуе ўпэўненасці, а залежнасць — веры.

* * *

Той, хто верыць у тэхнічны прагрэс, павінен памятаць, што пры дапамозе сродкаў вытворчасці, самых розных машын і механізмаў, адзін чалавек зрабіў з другога раба.

* * *

Давер пераходзіць у залежнасць.

* * *

Асноўная загана тырана — вера ў сябе.

* * *

Вера — гэта не суцяшэнне, а паводзіны, у якіх ёсць месца і суцяшэнню.

* * *

Шкадую, што не маю поўнай веры. Нават смерць не пераконвае, а яшчэ больш раздражняе фантазію і спараджае сумневы.

* * *

Як сяброўства зазвычай пачынаецца са сваркі, так і вера бярэ выток з блузнерства.

* * *

Знявага чужых багоў не дадае веры ў свайго Бога.

* * *

У манахаў, мусібыць, добры абутак, бо шлях да Бога доўгі і пакручасты. Не варта мяне папракаць за іранічныя ноткі. Манахі — гэта людзі, што ідуць да Бога не праз вучэнне, а праз матэрью. Манах — цялеснае ўласабленне веры.

* * *

Верыш, спадзяешся на Страшны суд — і ўсё дзеля таго, каб на імгненне ўваскрэснуць.

* * *

Грэшнікі збіраюцца ў царкве. Не верыш? Учыні кепскае, прызнайся, і табе абавязкова параяць на-ведаць царкву...

* * *

Вера ў Бога неразумных шукае апірышча ў заганнім жаданні быць лепшымі за іншых, хоць дастаткова быць іншымі.

* * *

Ты байшся адзіноты прыблізна так, як і смерці. Твяра вера ў жыццё пасля смерці нагадвае спадзянні літарата, які думае, што ягоныя творы калі-небудзь дый прачытаюцца.

* * *

Калі паверыши у няспыннасць змен, давядзецца прыняць і памылковасць любога выніку, бо ён не зможа быць канчатковым.

2. Рэлігія

* * *

Недацацэньваць сектар рэлігіі нельга. Змагар з адной канфесіяй абавязкова патрапіць у лагер іншай. Так хрысціяне змагаюцца з іудзеямі, іудзеі — з мусульманамі, мусульмане — з хрысціянамі... Атэізм — таксама адна з формаў рэлігійнай думкі, пабудаванай на доказах ад процілеглага.

* * *

Хто скажа, што першаснае: рэлігія ці атэізм?

* * *

Прызнаць існаванне разумнейшага за сябе цалкам нармальна. А вось падпараткоўца разумнейшаму, не ведаючы яго, — глупства несусветнае. Большасць вернікаў якраз і падпараткоўца, толькі не разумнейшаму, а — хітрэйшаму, і не Богу, а — папу.

* * *

Каб развеяць маркоту, учыняюць шмат грахой, а галоўны з іх — занатоўванне рэвалюцыйных ды атэістычных думак.

* * *

Блюзнерства — салодкім голасам святара нашэптваць пра пекла.

* * *

Каму не трэба саступаць, дык гэта царкоўнікам і жанчынам. А ты ўвесь час саступаеш, асабліва апошнім. Сцеражыся, бо ўсё больш і больш трапляюцца на шляху царкоўнікі і жанчыны ў адной асобе.

3. Бог

* * *

Не кажы прылюдна, што табе кепска, нясцерпна, гнюсна... Толькі Усявышні ведае, як можа быць горка.

* * *

Жах перад ззяннем Бога — пачатак мудрасці,
страх перад д'яблам — пачатак разбурэння,
вар'яцтва і гвалту.

* * *

Саборы — амбасады Бога.

* * *

Снедаў і мераў тэмпературу. Ці не захварэў?

У чалавека норма вядомая — 36,6 °C. У д'ябла яна, напэўна, іншая, можна дапусціць, што — 66,6 °C (бо лічба ягоная — 666). Калі пабудаваць простую сіметрыю, паставіўшы чалавека паміж дабром і злом, дык тэмпература Бога наблізіцца да 0 і будзе 6,6° паводле Цэльсія...

Паснедаўшы, я зазначыў на градусніку норму — 36,6 °C.

Значыць, ізноў лёгкая прастуда і ператомленасць.

* * *

Заўважыў, што большасць вернікаў думаюць пра Бога як пра вялікага кірауніка, які можа выпісаць ордэр на жылплошчу ў Pai. О, каб жа так і было насамрэч!

* * *

«Бойся Бога!» — гаворыць і той, хто пажадаў уладарыць над табою.

* * *

Цяжка ўявіць, як абрыйдлі Богу людзі са сваімі просьбамі.

* * *

З д'яблам можна пагаварыць, паспрачацца,
пажартаваць... Перад Богам варта маўчаць і слу-
хаць.

* * *

Пішу «Бог» з вялікай літары яшчэ і таму, што
вельмі люблю вялікія літары.

* * *

Чалавек, які сядзіць на валізе, заўсёды нагадвае
мне пра Хрыста ў пустэльні.

* * *

Бог — гэта прадчуванне катастрофы.

* * *

У мінорныя хвіліны пачынае здавацца, што сус-
трэча з д'яблам — такая ж недасягальная рэч, як і
сустрэча з Богам.

* * *

Той, хто выказвае нянявісць да Бога, не абавяз-
кова атрымае д'яблавы ўзнагароды.

* * *

Развагі пра Бога — гэта, збольшага, размовы пра ідэальны парадак.

* * *

Калі адчуеш уласную разумовую абмежаванасць, ведай: няма іншага выйсця, апрача як вызначыць канфесійную прыналежнасць продкаў, прыйсці ў храм і звярнуцца да Бога.

* * *

Бог, прырода, лёс — занадта часта ўжываніца як сінонімы, а насамрэч такімі не з'яўляюцца.

* * *

Наколькі лёгка здрадзіць, настолькі ж цяжка дараўаць здраду, калі наогул магчыма яе дараўаць, бо ўсё часцей пераконваюся, што прэрагатыва даравання належыць Богу.

* * *

Сутыкнуўшыся з тэкстамі Латрэмона, можна падумаць: чалавек спазнаў усёмагутнасць Усявышняга дзеля таго, каб абвінаваціць Бога ў насланні бядот, катастроф, стыхій і паморкаў.

* * *

«Мы не маем права задаваць Творцу ніякіх пытанняў». Сціпла сцвярджае Латрэмон, нібыта ніколі і не паўставаў супраць Усявышняга. І ўсё ж у гэтым склалася тоіцца ненатольная прага задаць Бо-

гу пытанне. Хоць бы адно. Напрыклад, я запытаўся
б у Творцы: «Нашто?»

* * *

Шмат разоў задаваў сабе адно і тое пытанне...
Чаму люблю прагулянкі па могілках? Пакуль не
прачытаў у Альберта Савінія, што Еўропа — гэта
магіла Бога.

* * *

Вы смяротныя. Нашто вам думаць пра багоў?..
Пытаецца ўзрушаны кінік Дэмант. А я і думаю
пра смяротнасць багоў.

* * *

Быку падабаецца бык, аслу — асёл, свінні —
свіння... Чуеш у Эпіхарма. Можа, таму, спрабуючы
ўявіць Бога, ты малюеш чалавека? А можа, Бог, ве-
даючы абмежаванасць і слабасці твае, з'яўляўся ў
вобразе любімым і зразумелым? Нашто Усёмагут-
ны патурае слабаму? Адкажа паэт Эпіхарм... Быку
падабаецца бык!

* * *

Заўважаеш — узненавідзеў свет: гэта — блага,
тут — кепска, паўсюль цёмна, людзі — ворагі, ня-
здары, пачвары. Жывеш бязмэтна. Сцюдзёныя
проймы свішчуць паміж брудных будынкаў, шар-
хацяць пакамечанымі газетамі. Пад чаравікамі
плюхае раскіслы снег. Насустрач сунецца чырва-
напысае стварэнне з сінім носам ды слязлівымі
вочкамі. Дзякую табе, Божа, што не даў мне такога
твару! — думаеш ты. Вось і палётка.

4. Павер’і

* * *

У старажытных беларусаў існавала павер’е,
што трэба палюбіцца са сваёй жонкай на вясно-
вым засеяным полі, каб Бог даў добры ўраджай.
Вельмі часта жанчына раскідала мужчынскае се-
мя па палетку і пры гэтым прыгаворвала: «Божа!
Урадзі мой хлеб! Выйдзі колас з зямлі высокі і
прыгожы!»

* * *

Чуткі — найкаштоўнейшы матэрыял, з якога
ўтвараюцца міфы.

* * *

У мроях лунае зародак хімеры.

* * *

Юда — найвыдатнейшы драматычны актор
у хрысціянскім свеце.

* * *

Прывіды нараджаюцца ў люстэрках.

* * *

Можна не сумнявацца, што электрычнасць і
сродкі масавай інфармацыі вынайшаў д’ябал.

* * *

Падтрымка прыходзіць да таго, хто яе заслужыў; на такіх сафізмах і будуюцца ўлада, прыгнёт і рабства.

* * *

Канфуцый раіў шанаваць дэманаў і духаў, але не заклікаў набліжацца да іх. Толькі дэманы і духі, пабачыўшы пашану, самі могуць наблізіцца, каб выказаць хоць бы і ўдзячнасць.

* * *

На руінах імперыяў скачуць міфалагічныя героі.

5. Падман

* * *

Найгоршы вораг той, хто цябе прыніжает.

* * *

Ілжывы чалавек імкнецца кампенсаваць уласную ліслівасць і прыніжанаць квяцітай іроніяй і пыхлівай фанабэрый.

* * *

Заўсёды думаў, што гандаль — мастацтва падманваць. У Вавенарга больш ёміста... Гандаль — школа падману. Не навука, не мастацтва, а менавіта школа.

* * *

Мастацтва падабацца — гэта ўменне падманваць. Так-так, спадар Вавенарг. Гэта, бяспрэчна, першы ўрок у школе падману, якая завецца гандлем.

* * *

Безгустоўнасць вынікае з хлусні.

* * *

Калі ўспрымаеш падман як уласную няспраўджаную надзею, робіцца лягчэй.

* * *

Самыя непатрэбныя рэчы ў кватэры — падарункі.

* * *

Ашуканца пазнаеш па сур'ёзным твары.

* * *

Гэта хлусня, што можна карыстацца чужымі поглядамі.

* * *

Хітрасць — кволая форма падману.

* * *

Хлусня — вось мова, зразумелая ўсім народам, на ўсіх нарадах і ва ўсе часы.

* * *

Калі ашукваеш дарослага, перажываеш менш,
чым падмануўшы дзіця, бо да дзіцяці ставішся до-
сыць сумленна, амаль як да самога сябе. Падману-
тага заўсёды шкада.

6. Сорам

* * *

У сораму колер ружовы, а ў спалоху — белы.

* * *

Сорам — тое зерне, з якога можа вырасці
абурэнне; тады замест ружовага ўбачыш пунсо-
вы твар, і не дай Бог прысутнічаць пры гэтым
пераўтварэнні і бачыць вочы ворага, налітыха-
крывёю.

* * *

Сорам — вонкавая, несвядомая праява сумлен-
насці.

* * *

Не варта і спадзявацца, што ніхто не ўбачыць,
як за нетактоўнасцю ты хаваеш сорам.

* * *

Каб спыніць баязліўца, часам дастаткова спы-
тацца: «Дзе твой сорам?»

7. Жыццё

* * *

Шмат сваіх апавяданняў я напісаў дзякуючы фотакарткам: углядаўся ў твары людзей, якіх даўным-даўно нямашака на белым свеце; яны ажывалі і ціха рассказвалі пра свае лёсы, а я запісваў.

* * *

Разглядаеш свае здымкі дый думаеш... Вось пам-
ру, і палеціце вы ўсе ў сметніцу, ой палеціце.

* * *

Жыццё — аднаразовы шпрыц.

* * *

Пабытавыя дробязі ствараюць вялікія жыццё-
выя праблемы.

* * *

Нікога не чапаеш, каб толькі не қраналі цябе.
Не атрымліваецца. Лезуць і лезуць, нібыта хочуць
табе дапамагчы жыць.

8. Смерць

* * *

Першапрычына смерці — нараджэнне.

* * *

За смяротнае пакаранне галасуюць баязліўцы,
а такіх у грамадстве большасць. Таму смяротную
кару трэба адмняніць валявым рашэннем — такім,
як вяршицца суд.

* * *

Адмняніць смяротнае пакаранне значна
лягчэй, чым забараніць права асобы на сама-
губства.

* * *

Воблака — форма, у якую варты ўвасобіцца пас-
ля смерці.

* * *

Якое несу светнае глупства гавораць і пішуць
пра цябе пры жыщі, а якую бязглуздзіцу навяр-
зуюць пасля смерці! Дык ці варты задумвацца пра
пасмяротны лёс?

* * *

Шлях у царства мёртвых аднолькава кароткі з
любой крапкі зямлі.

* * *

Смерць любіць праехацца на машыне «хуткай
дапамогі».

* * *

Калі ў халасцяка памірае маці, ён робіцца
ўдаўцом.

* * *

Смерць, як лекар, ходзіць у белым халаце.

* * *

Могілкі — склад старых макінтошаў.

* * *

Не шчыруй за жалобным сталом.

* * *

Не спадзявайся, што ведаеш, па якой сцежцы да
цябе прыйдзе смерць.

* * *

Не давярай тым, хто з лёгкім сэрцам разважае
пра смерць.

* * *

Паводзіць сябе так, нібыта ты несмяротны, —
такое ж глупства, як панікаваць ад думкі пра немі-
учыны скон.

* * *

Паміж радзільняю і могілкамі няма анікай
розніцы, гавораць самагубцы.

* * *

Апісанні смерці збольшага наўныя, як апісанні несмяротнасці і бясконцасці.

* * *

Нябожчыкаў трэба выкідаць хутчэй, чым гной... Гаворыць Геракліт. Пярэчыць не варта. Трэба апекавацца ўласным целам не толькі пры жыцці, але і пасля яго. Варта ўслухацца ў беларускае парадунанне — прыгожы, як труна.

* * *

Адважыцца на самагубства можа самы здаровы і вясёлы чалавек, калі цяжар пакут або немінучая бяда пераважаць жах смерці... Убачыш у Шапенгаўэра, і ўзнікае пытаннe. Ці зможаш ты адолець жах смерці? Вядома! Раней цi пазней, а ўсе там будзем.

* * *

Выбачай, а ты ніколі не заўважаў, што ў прозвішчы «Шапенгаўэр» хаваецца «Шапэн»?

* * *

Да смерці бацькоў не падрыхтуешся.

* * *

Nil admirari — анічому не здзiўляйся! Вось лозунг, пад якім лёгка паміраць.

* * *

Дзень, калі прачытаў кнігу, лепшы за дзень, калі пачаў чытаць кнігу. Так і дзень смерці лепшы за дзень нараджэння.

* * *

Развагі пра смерць хвалююць не меней за размовы пра эротыку.

* * *

Жаданне дакрануцца да смерці — надзвычай вялікае, яно нагадвае намер дзіцяці лізнуць намерзлы на лютым марозе бліскучы метал дзвярное ручкі.

9. Душа

* * *

Назіраючы за паляўнічым, якога папрасілі застрэліць хворага на лішай сабаку, я ўбачыў, як ягона душа вылецела разам з куляю і, уварваўшыся ў голаў прывязанага да плota цюціка, разнесла яе. Потым шмат разоў даводзілася чуць пра тое, што душа забойцы ляціць да ахвяры разам з куляю. Але ва ўсіх тэкстах неставала паэзіі, яны чыталіся і прачытваліся, як танная містычная белетрыстыка. Іншая рэч — абзац з Вавенарга... Вось перад вамі душа рыбака: яна нібыта адлучылася ад цела і пераследуе рыбу пад вадой. Падштурхоўвае яе да сеткі, заціснутай у ягонай руцэ. Ці магчыма паверыць, што гэтая душа заходзіцца ад радасці, убачыўшы паразу няшчаснай рыбіны, і трывумфуе, апынуўшыся ў сетцы! Але ж менавіта так яно і адбываецца.

* * *

Робіца смешна, калі чуеш: «Не хапае душы!»
Яна непадзельная, яна або прысутнічае, або ад-
сунічае. Неставаць можа розуму.

* * *

Вочы — люстэрка душы... Насі чорныя акуляры,
каб злы дух не зазірнуў у душу.

* * *

Падчас пазяхання трэба прыкрываць рот, каб
не ўцякла душа.

* * *

Паверыць у несмяротнасць душы гэтаксама
цяжка, як прызнаць у сябе смяротную хваробу.

10. Заганы

* * *

У бездапаможных літаратараў зазвычай ёсць
адна яскравая рыса: яны — таленавітыя зайз-
дроснікі.

* * *

У адрозненне ад спагады ці спачування зайздрасць — заўсёды дзейсная. Ведаючы гэта, скроўвай яе на стваральную працу, а не на руйнаванне таго, што гэтую зайдздрасць спарадзіла. Пазайздросці і — пераўзыдзі.

* * *

Калі што і прыносіць выгоды, дык гэта несправядлівасць. Яна адмаўляе роўнасць. Дзякуючы ёй, у адных — усё, а ў іншых — нічога.

* * *

Калі палітыкі пачынаюць гаварыць шчыра, я нічога не чую, апрача бруднай лаянкі. І гэта не асаблівасці майго вуха, а якасці іхніх языкоў.

* * *

У народа і ў паноў усё рознае — і дабрачыннасці, і заганы. Заўважыў Вавенарг. Можна працягнуць думку. Няма двух людзей, чые добрыя і злыя ўчынкі цалкам супадуць.

* * *

Сквапны спадзяеца на доўгае жыццё, чым і выклікае цікавасць. Сквапнасць — адна з формаў надзеі. Яе варта ўважліва даследаваць. Каб не спудзіць сквапнага, варта за вочы называць яго ашчадным і мудрым, што недалёка ад праўды.

* * *

Кіданне каменя ў птушку — праява зайнірасці да здольнасці лётаць. Але, калі надышоў час раскідаць камяні, ці не лепей кідаць іх у птушак.

* * *

Самы жахлівы і небяспечны сведка тваёй бес-
саромнасці і тваіх грахоў — ты сам. І як цяжка
прымусіць гэтага сведку маўчаць. А можа, сама-
губства — гэта знішчэнне галоўнага сведкі грэха-
падзення? Пэўна. І таму хрысціянская царква не
прымае самагубцаў і культывуе вобраз Юды, які,
прадаўшы Хрыста, засіліўся.

* * *

Грахі — учынкі, якія прыемна згадваць.

* * *

Злодзей перш-наперш абкрадае сябе.

* * *

Адзіны, каму варта дараваць смяротныя
грахі, — ты сам.

* * *

Геніяльныя людзі — геніяльныя грэшнікі.

* * *

Каб чалавек не ленаваўся, ён даўным-даўно
знішчыў бы сябе.

* * *

Тры ганебныя слупы сучаснага чалавецтва:
энерганосцьбіты, сродкі камунікацыі і вынікі дэ-
макратычных выбараў.

* * *

Дэмакратычныя выбары знішчаюць герояў лепей за тэарыстаў і спецслужбы.

* * *

Калі і паставіць сумленных над несумленнымі, дык народ прыйдзе да пакоры... Так казаў Канфуцый, калі ў яго пыталіся, як прывесці народ да паслушмянасці. Але бяда, што не кожны сумленны чалавек, узвысіўшыся, застанецца сумленным. У момант узвышэння большасць людзей якраз і страчвае сумленне.

* * *

Пра тое, што нельга браць чужое, ведаеш з дзяцінства. Але чаму ж цябе не вучылі шукаць толькі сваё месца і не ставіць сябе на чужое?

* * *

Зайздрасць параўноўваюць з жабаю, якая сядзіць на грудзях, цісне, не дае дыхаць, не дае жыць. Таму смяротныя грахі параўноўвай з гáдамі.

* * *

Выпадак раскрывае ў табе як лепшае, так і горшае, але горшае праяўляецца лепш.

* * *

І безнадзейны баязлівец можа атрымаць медаль за адвагу.

* * *

Лепей займець яскравую загану, чым пялегаваць чэзлую прыстойнасць.

* * *

Калі пачынаеш прыніжацца перад тыранам, яшчэ раз даказваеш сваю непамерную пыхлівасць.

* * *

Ёсць індывіды, што знаходзяць задавальненне, назіраючы за пакутамі іншых; таму кармленне ўдава трусамі збірае ў звярынцы шмат гледачоў.

* * *

Натоўп на стадыёне ўстае, калі бачыць падзенне чалавека.

* * *

Можаш і не зауважыць, як абедзенны стол зойме ў тваёй свядомасці месца алтара.

* * *

Абставіны мацней за чалавека!.. Такімі словамі кáты апраўдаюць злачынствы.

* * *

Лайдак заўсёды спяшаецца, бо ведае, што спозніцца.

* * *

Звычайна дапамагаеш толькі таму, што сам спадзяешся на дапамогу.

* * *

Вакол вар'ята жывуць адны вар'яты. Прынамсі, ён так сцвярджае.

* * *

Хвалячы іншых, міжвольна ўсхваляеш сябе, і гэта лёгка адсочваецца.

* * *

Калі нікчэмны чалавек губляе страх, ён робіцца бандытам, бо ў нікчэмных людзей няма сумлення.

* * *

Найтаннейшы гатунак гонару — нацыянальны... Чытаеш у Шапенгаўера. І можна верыць, калі ў яго ж не чытаць наступнае... Немцы свабодныя ад нацыянальнага гонару і гэтым даказваюць сваю ўласную сумленнасць.

* * *

Ты любіш павагу да сябе толькі за перавагу, якую яна дае над іншымі, за жывёльную вагу.

11. Дабро

* * *

У нас няма ні сілы, ні нагоды здзейсніць усё добрае і злое, што мы меліся зрабіць. У гэтай максіме Вавенаргу нестасе кроплі аптымізму. І дзякую лёсу. Бо ўжо панішчылі б адзін аднаго з самымі добрымі намерамі ў сэрцы.

* * *

Добрата заўсёды замала, а злога — зашмат. І чаму ўсе спадзяюцца на казачны фінал, дзе добро пемагае зло?

* * *

За дабро варты сплачваць, а за зробленая табе зло можна і не плаціць.

* * *

Дабрыня першая сыходзіць з вялікай і заможнай імперыі.

* * *

Колькасць крыві ў чалавека абмежаваная, а права быць свабодным — не.

* * *

Свабоды баіцца раб.

* * *

Добрых уладароў не існуе.

* * *

Тыранія нараджае змагароў, барацьбу, супраціў
і нарэшце — водар свабоды.

* * *

Сацыяльная роўнасць — не ў тым, што ўсе ад-
олькава вольныя, а ў тым — што адолькава
прыніжаныя.

* * *

Найкараецшы шлях да ўлады ляжыць праз да-
бриню. Але быць добрым цяжэй, чым выкарыс-
тоўваць сілу.

* * *

Чалавечнасць — гэта прастата.

* * *

Лёгка дараваць толькі тое, што не крыўдзіць
асабіста цябе.

* * *

Ветлівасць — навука суйсавання.

12. Варожасць

* * *

Як намерышся дыскрэдытаваць ворага ў вачах
грамадства, канстатуй сексуальную ненармаль-
насць абранай персоны, кажы: «Спадар X. Y. любіць
паразважаць пра геніталіі ды ўрынатэрапію».

* * *

У часе скрухі можна сущешыць сябе думкаю: ты робіш столькі зла, колькі ворагі робяць табе. Суцяшэння варта шукаць у раўнавазе.

* * *

Вораг — пераапрануты сябра.

* * *

Калі за зло плаціць злом, а за добро сплачваць дабром, можна незадважна ператварыцца ў люстэрка, дзе не знайдзецца месца ні спачуванню, ні чалавечнасці. Можа, таму Канфуцый заўважае: за зло трэба сплачваць у згодзе з твайм сумленнем.

* * *

Калі нейкі чалавек беспадстаўна ненавідзіць цябе і ты ў гэтым неаднаразова ўпэўніваўся, зрабі яму зло, каб нарэшце знайшоўся трывалы грунт для нянявісці.

* * *

У забойцы амаль заўсёды напагатове адвакат, а ў ахвяры яго чамусыці няма.

* * *

Услаяўляюцца зазвычай рэчы нікчэмныя.

* * *

Самы дасканалы данос можна напісаць толькі на самога сябе, а мець з гэтага будуць усё адно інквізітары.

* * *

Вялікая бяда вылупліваецца з маленечкага няшчасця, як змяя з яйка.

* * *

Змагацца супраць зла — значыцца, занадта яго ганараваць... Чытаю ў Латрэмона. Зразумела, шанаваць зло не варта, змагацца з ім цяжка. Але яго нельга праігнараваць. Зло актыўнае, дынамічнае, агрэсіўнае. І найлепшы стан, у якім можа быць зло, — гэта сон. Пакуль зло спіць, можна паспесь заняць пазіцыю недасяжнасці для пэўнага зла. Хай пачвара прачнецца і пабачыць насупраць сябе гэтую ж злую галодную пачвару. Хай счэпяцца ў дзвубоі два кракадзілы. Будзе на што паглядзець, пры ўмове, што сам ты — не кракадзіл.

* * *

Калі перастаеш злавацца, робішся добрым... Запэўнівае Ларошфуко. Зусім не абавязкова, можаш стаць і абыякавым.

13. Сяброўства

* * *

Поспех аддаляе знаёмых, адпрэчвае ворагаў і пазбаўляе сябrou.

* * *

Нязмушаная размова з сябрам — найлепшая школа для розуму... Нельга не пагадзіцца з мэтрам Вавенаргам.

* * *

Каб сябраваць, трэба пакінуць заганную звычку патрабаваць ад сяброў такіх ахвяраў, якія ты сам прыношіш на алтар дружбы. Кожны ахвяруе, колькі можа, і сябруе, як умее.

* * *

Выдатна прыбранны, сытны, поўны тонкіх на-пояў стол лепей за грошы мацуе сяброўства... Не стамляюся паўтараць.

* * *

Не варта сварыцца з сябрамі і знаёмымі; яны самі пакінуць цябе, як толькі даведаюцца і пабачаць, што на тваім полі ўсё добра.

* * *

Некалькі разоў збіраўся скласці спіс былых сяброў, з якімі не трэба вітацца. Справа адкладалася праз тое, што ніводнага з іх не хацелася запісваць першым.

* * *

Ёсць такі жарт: грошы — найлепшыя сябры. Меркаванне небеспадстаўнае: менавіта за грошы і прадаецца сяброўства, прадаецца, але не набываецца. У Беларусі яшчэ кажуць: грошы сяброў разводзяць.

* * *

Добра мець у сябрах: чалавека разумнага, каб было з кім параіцца; чалавека абазнанага ў мэдыцыне, каб дапамагаў падчас хваробы; і чалавека шчодрага, які ад шчырата сэрца робіць падарункі.

* * *

Легкадумны чалавек прасцей простага завязвае сяброўства і лягчэй лёгкага развітваеца з сябрам, а таму марны занятак — пошуку глыбокіх уземінаў з неглыбокімі людзьмі.

* * *

Сябры заводзяцца праста, як каты і сабакі, — захацеў і завёў; галоўнае, каб было чым карміць і пайць.

* * *

Не спрабуй лекаваць сябра ад зайдзрасці, пагадзіся з думкаю, што сябра няма.

* * *

Найлепшы сябра любіць сябе болей, чым цябе.

* * *

Сяброўства — гэта адсутнасць патрабаванняў.

* * *

Не сябруй з тымі, хто табе не роўны, і не бойся выпраўляць уласныя памылкі... Чуеш параду Кан-

фуцыя. Колькі разоў і я мусіў разрываць дачыненні з добра знаёмымі людзьмі.

Складана сказаць праўду пра тое, што не будзеш сябраваць.

«Калі ласка, не турбуй мяне і маю сям'ю», — слоўы простиya, а вымавіць іх цяжка.

* * *

Сяброўства — перадусім шчырасць.

* * *

Калі твае сябры сышлі з абранага разам шляху, калі здрадзілі агульным ідэалам, якая тады розніца — жывуць яны ці іх няма на свеце?

* * *

З былымі сябрамі пазбягай сустрэчаў, а пры выпадковых сутыкненнях не вітайся, нават калі яны першыя пададуць руку.

* * *

Не кажы пра сяброў кепскае — гэта, найхутчэй, праўда.

* * *

Аднавіць страчанае сяброўства немагчыма: яно, як хваля аб скалу, разбіваецца на дробныя пырскі аб зайдзрасць.

* * *

Сабака-жывёла брэша на зладзеяў і кусае во-рагаў, а сабака-філосаф кідаецца і выскаляеца

на сяброў і суайчыннікаў дзеля выратавання іх душаў.

* * *

«О сябры мае, няма болей ніводнага сябра!» — любіў паўтараць Арыстоцель. Такое можна вымавіць толькі ў пэўным узросце; асабіста я паўтарыў Арыстоцелеву думку ў 37 гадоў.

* * *

Сапраўднае сяброўства прыдумалі ў XVII стагоддзі маралісты кшталту Ларошфуко.

* * *

Сяброўства ўмацоўваюць не прызнанні ў любові і павазе, а разгадванне патаемных учынкаў, якія сябры намерваўся скаваць ад цябе.

* * *

Два разы пачынаць сяброўства з адным чалавекам — глупства. Але, па тваіх асабістых назіраннях, робіцца гэта менавіта два разы. Каб пераканацца ў непатрэбнасці вашага сяброўства, адной сваркі з сябрам недастаткова.

* * *

З большасцю знаёмых ты перастаў бы вітацца, каб толькі пачуў, што яны гавораць пра цябе за вочы. Ды каб яны даведаліся, што ты пра іх думаеш. Што зробіш... Патаемныя слова і думкі — найцікавейшыя.

14. Старасць

* * *

Мудрасць і свабода несумяшчальныя са слабасцю... Гаворыць Вавенарг. А што рабіць са старымі мудрацамі і дзецьмі? Яны ж самыя нязмушаныя, найбольш свабодныя ў выказваннях і паводзінах. Дый наогул, мудры — гэта абазнаны ў жыцці і, адпаведна, пажылы чалавек.

* * *

Не трэба чакаць вялікіх паслуг ад старых людзей... Запэўнівае Вавенарг. Пагаджаюся. На старых нельга ўскладаць спадзяванняў, звязаных з доўгатэрміновымі перспектывамі, але спакойна выслушоўваць іх крытычныя заўвагі адносна дня сённяшняга варта заўсёды. Крытыка цвярэйць.

* * *

Парады старых людзей — нібыта зімовае сонца: свецяць, але не грэюць... Маркоціцца Вавенарг. Дарэмна. Парада і не павінна саграваць. Яна — не жанчына. Парада больш падобная да промня, які асвятляе шлях.

* * *

Калі на схіле гадоў мы страчваем таленты і прыгажосць, замяніць іх могуць, дый тое з цяжкасцю, толькі добрае імя і багацце... Спадзявайся Вавенарг. Вядома, хацелася б даць веры. Але мой саракагадовы досвед падказвае, што спадзяванні Вавенарга дарэмныя, хоць і не пазбаўленыя практычнасці, асабліва ў пункце пра багацце.

* * *

І на схіле гадоў не зашкодзяць доўгатэрміновыя планы. Паміраць збірайся, а жыта сей... Паўтарае мой бацька.

* * *

Спачатку перажываеш, што ты яшчэ не дарослы, потым — што не самы прыгожы, пазней — што небагаты, напрыканцы — што нешчаслівы, хворы і стары. А перажываець і не варта.

* * *

Падчас гаворкі са старымі людзьмі не забывай пра іхняе жаданне надаваць значнасці мінульым падзеям, якія амаль не ўплываюць на дзень сённяшні.

* * *

Ні разу не апранутая кашуля хутка зношваецца.

15. Шчасце

* * *

Больш чым дастаткова быць шчаслівым самому па сабе. Тым больш што і няшчасны — заўсёды ў адзіноце.

* * *

Свядомы сыход у цень — адзін з найкараецьших шляхоў да радасці.

* * *

У мужчын на душы свята, калі яны трymаюць
у руках конаўкі, дзе гарыць спірт.

* * *

У жанчын на душы свята, калі яны глядзяць на
новыя фотакарткі сваіх дзяцей.

* * *

У хлапчука свята, калі яму першы раз дазволілі
самому запаліць запалку.

* * *

У дзяўчынкі свята, калі яна фатаграфуецца по-
бач з нявестай.

* * *

Радасць — усмешка, а не рогат.

* * *

Шчасце — калі можаш ціха ляжаць і думаць пра
смерць.

16. Ідэалы

* * *

Нашто сто адзінаццаты раз даводзіць тое, што ў
масавай свядомасці з'яўляеца бяспрэчнай
ісцінай? Масавыя ісціны трэба абвяргаць.

* * *

Ідэальная чысціня патыхае хлёркаю.

* * *

Сумленне — шкадаванне таго, што зрабіў і не можаш вярнуць.

* * *

Больш за ўсё на свеце мяне вабіць узор зада-
вальненняў, вытканы на кіліме жыцця.

* * *

Гонар больш каштоўны за славу... Сцвярджае Шамфор. І можна было б з ім пагадзіцца, каб толькі займець першае і другое ўдастатковай колькасці.

* * *

Не лепш было б людзям, каб спаўнялася ўсё, што яны пажадаюць... Заўважыў Геракліт. Сапраўды. Людзі, чые запаветныя жаданні спраўдзіліся, нагад-
ваюць інвалідаў-жабракоў.

* * *

«Толькі няправільныя, павярхоўныя пытанні маюць адказ, а правільныя, глыбінныя адказу не знаходзяць», — казаў Крышнамурці, які спытаў: «Як гучыць хлапок адной далоні?»

* * *

Дзеля таго, каб вывучаць парадак, не трэба вы-
вучаць беспарадку... Упэўнены Латрэамон. До-

сыць пераканаўчы пастулат. Толькі вялікі прыхільнік парадку — Леанарда да Вінчы — пераконваў у адваротным. На ягоную думку, спасці-жэнне і стварэнне прыгожага і ўпарадкаванага непасрэдным чынам знітаванае з даследаваннем пачварнага, бруднага і хаатычнага. Мне бліжэй пазіцыя Леанарда. І ў якасці доказу падам прыклад з юнацтва майго бацькі. Ён вырашыў папла-ваць у рэчцы пасля навальніцы. Вада была высо-кая, плынь моцная. Вір пацягнуў яго на дно. Баць-ка штосілы супраціўляўся, але змогі ўсплыць на паверхню неставала. Ён быў блізкі да страты прытомнасці і гібелі ў цёмнай вадзе. Толькі ў апошні момант узнікла выратавальная здагадка — не супраціўляцца моцнаму віру, пайсці на дно, а там адштурхнуцца ад цвёрдага і выплысці на паветра. Бацькава перамога над хаосам бруд-най паслянавальнічнай вады пераконвае мяне ў неабходнасці вывучэння беспарарадку дзеля ства-рэння парадку.

* * *

Найлепшы спосаб пераканання — не перакон-ваць зусім... Як пасля гэтых слоў не паціснүць руку празорліўцу Латрэмону? У дасканаласці ягонае думкі давялося пераконвацца неаднаразова — і ў размовах з палітыкамі, якія ў большасці не маюць сталых перакананняў, і ў размовах з прад-стаўнікамі праваахоўных органаў, у чыіх зрэнках утойваецца прага забойства.

* * *

Сапраўднае задавальненне немагчыма атры-маць без абмежаванняў і запатрабаванняў.

* * *

Абмяжуй уласныя патрэбы і пазбегнеш большасці расчараўанняў, але тады не атрымаеш і сапраўдных задавальненняў. Выбірай.

* * *

Знайшоўшы мэту жыцця, пачынаеш пошук сродкаў дзеля яе ажыццяўлення і неўзабаве разумееш: у ахвяру мэце трэба прынесці ўласнае жыццё. А ці вартая мэта, хай сабе і найвышэйшая, таго, каб губляць жыццё? Пэўна ж, не. Лепей адмовіцца ад мэты жыцця дзеля самога жыцця. Так яно і здарaeцца.

ПАКАЗАЛЬNIК IMЁНАЎ да knігі POST SCRIPTUM

Адысон (Addison) **Джозэф** (1672—1719) — ангельскі літаратар, вучоны, журналіст і палітычны дзеяч.

Арыстоцель (384—322 да н. э.) — старажытнагрэцкі філософ і вучоны.

Бэкан (Bacon) **Фрэнсіс** (1561—1626) — ангельскі філософ.

Вавенарг (Vauvenargues) **Люк дэ Клан'е** (1715—1747) — французскі філософ, прадстаўнік эпохі Асветы.

Вальтер (Voltaire) (сапраўднае імя Франсуа Мары Аруэ [Arouet]) (1694—1778) — французскі філософ, пісьменнік, гісторык, прадстаўнік эпохі Асветы.

Ван Гог (van Gogh) **Вінцэнт** (1853—1890) — галандскі мастак.

Вегеций (Vegetius) **Флавій Рэнат** (4—5 стагоддзі н. э.) — рымскі гісторык.

Галіяф (Göljat) — у Старым Запавеце асілак, якога забіў у двубоі Давід.

Геракліт з Эфаса (544/540/535—483/480/475 да н.э.) — старажытнагрэцкі філософ.

Давід (**Dāvid** — магчыма, «любімы») — біблейны герой, які забіў Галіяфа.

Дыяген Сінопскі (каля 400 — каля 327 да н. э.) — старажытнагрэцкі філософ-кінік.

Дэмакант (1—2 стагоддзі н. э.) — старажытнагрэцкі філософ.

Захер-Мазох (**Sacher-Masoch**) **Леапольд фон** (1836—1895) — аўстрыйскі пісьменнік.

Кадук — міфалагічны герой беларускіх паданняў.

Камю (Camus) **Альбэр** (1913—1960) — французскі філософ, публіцыст, пісьменнік, драматург.

Канфуцый (Кун-цзы) (каля 551—479 да н. э.) — старажытнакітайскі мысляр.

Квінтыліян (Quintilianus) (каля 35 — каля 96 н. э.) — рымскі красамоўца.

Клаўдыйян (Claudianus) (каля 375 — пасля 404 н. э.) — рымскі паэт.

Крышнамурті Джыду (нарадзіўся ў 1895 або ў 1897 — 1986) — індыйскі філософ і паэт.

Леанарда да Вінчы (Leonardo da Vinci) (1452—1519) — італьянскі мастак, скульптар, інжынер, архітэктар, вучоны, мысляр.

Людовік XIV (1638—1715) — французскі кароль з 1643 года. Ягонае праўленне — апагей абсалютызму.

Лабруер (La Bruyere) Жан дэ (1645—1696) — французскі пісьменнік.

Ларошфуко (La Rochefoucauld) Франсуа дэ (1613—1680) — французскі пісьменнік-мараліст.

Латрэмон (Lautréamont) (сапраўднае імя Ізідор Дзюкас (Ducasse)) (1846—1870) — французскі паэт.

Ніцшэ (Nietzsche) Фрыдрых (1844—1890) — нямецкі мысляр.

Нэсі — міфічная істота, падобная да дыназаўра, якая нібыта жыла ў Лахнескім возеры ў Англіі.

Платон (427—347 да н. э.) — старажытнагрэцкі філософ і пісьменнік. Вучань Сакрата.

Расін (Racine) Жан (1639—1699) — французскі драматург, прадстаўнік класіцызму.

Рафаэль Санци (Raffaello Santi) (1483—1520) — італьянскі мастак і архітэктар.

Савінія (Savinio) Альберта (1891—1952) — італьянскі мысляр, кампазітар, мастак і пісьменнік.

Сад (Sade) Данасьен-Альфонс-Франсуа дэ (1740—1814) — французскі пісьменнік.

Сакрат (470/469—399 да н. э.) — старажытнагрэцкі філосаф.

Скаварада Грыгорый Савіч (1722—1794) — украінскі філосаф, паэт, педагог.

Тора (Thoreau) Генры Дэвід (1817—1862) — амерыканскі пісьменнік і філосаф.

Фукс Эдуард (1870—1940) — нямецкі вучоны, пісьменнік і палітычны дзеяч.

Фулер (Fuller) Томас (1654—1734) — ангельскі мысляр.

Хрыстос Іус — богачалавек у хрысціянскай міфалогії.

Чорны чалавек — герой аднайменнай паэмы рапейскага паэта Сяргея Ясеніна (1895—1925).

Шамфор (Chamfort) Ніколас-Себасцьян (1741—1794) — французскі пісьменнік.

Шапенгаўэр (Schopenhauer) Артур (1788—1860) — нямецкі філосаф-песіміст.

Эзоп (VI стагоддзе да н. э.) — паўлегендарны старажытнагрэцкі байкапісец.

Эклезіаст (грэцкае ekklesiastēs, пераклад са старажытнагабрэйскага gēhēleth — той, хто прапаведуе ў сходзе) — адна з найбольш позніх кніжак Бібліі (IV ці III стагоддзе да нашай эры), помнік афарыстычнай літаратуры.

Эпіхарм (другая палова VI — першая палова V стагоддзяў да н. э.) — старажытнагрэцкі драматург і філосаф-піфагарэец.

Эрот (Эрас) — у грэцкай міфалогіі бог любові і канхня, яму адпаведны рымскі Амур (Купідон).

Юда — у хрысціянскай міфалогіі вучань Хрыста, здраднік.